

EBU REYHÂN EL-BEYRÛNÎ*

362/973 (~ 443/1051)

F.A. SHAMSI**

Çeviren: ŞADAN KARADENİZ***

Beyrûnî,¹ çağdaşlarına bilgi vermek ve kendisinden sonra gelecek kuşaklara bin yıl önce olabileceğince çok bilgi bırakmak için yarım yüzyılı aşkın bir süre çaba harcamıştır. Ama, birçok karanlık soruna öylesine çok ışık tutan bir adamın yaşamı ve yaptıkları konusunda her türlü yarı-gerçek ya da gerçek-dışı şeyler söylenmiştir. Kuzey-batıdaki Curcânîye'den güney-doğuda Sind'de (olduğu varsayılan) (gerçekte varolmayan) Beyrûnî² kentine dek her yerde doğduğu söylenmiştir; hem Sünnî hem Şîî olarak doğmuş, Şîî ve İsmâîlî bilgileri açıklığa kavuşturmuş;³ aynı zamanda hem Gazneli Maḥmûd'un candan dostu olmuş, hem onunla iyi ilişkiler içinde olmamış; Maḥmûd tarafından hapse bile atılmış,⁴ tam altı ay, onu bağışlatmak için Maḥmûd'un iyi bir zamanını kollayan Vezir Aḥmed ibn el-Ḥasan el-Meymendî tarafından kurtarılmış; buna karşın, ancak kendisine

* *Islamic Studies*, cilt 13, sayı 3, Eylül 1974, Islamic Research Institute, Islamabad (Pakistan), s. 179-220.

** Prof. Dr., Islamic Research Institute, Islamic University, Islamabad.

*** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İngiliz Filolojisi Bölümü mezunu.

¹ *Kitâb fî Tahdîd Nihâye el-Amâkin li-Taşhîḥ Mesâfe el-Mesâkin*'in kendi el yazısıyla yazılmış nüshasında, Beyrûnî, adını, "Ebû el-Reyhân Muḥammed ibn Aḥmed el-Beyrûnî" olarak vermektedir (Bkz., *Islamic Culture*, cilt 6, (1932), s. 534 karşısındaki başlık sayfasında yer alan fotokopi). Bu nedenle, ona, "Bîrûnî" demek doğru değildir. Herhalde, "Ebû Reyhân"ın "Beyrûnî/Bîrûnî" ile birleştirilmesi kural dışıdır; ya (Arapçada olduğu gibi) "Ebû Reyhân el-Beyrûnî" ya da (Farsçadaki gibi) "Ebû Reyhân Bîrûnî/Bêrûnî" olmalıdır.

² "Bîrûn" ve "Bêrûn"un değişik okunuşlarını dikkate almaksızın, "بیرون" u, "Beyrûn" olarak yazacağız. Bununla birlikte, bir yazar, "Bâ" harekesini vermişse (ya da böyle olduğu çıkarılabiliyorsa), çevri yazı (transliterasyon) da ona göre yapılacaktır (Arapça anlatımlarda, "ê"yi "è" olarak okuyunuz).

³ Bkz., örneğin, G. Sarton, *Introduction to the History of Science*, cilt 1 (ayrı basım), Washington 1950, s. 707; L. Massignon, "Al-Beruni et la valeur internationale de la Science arabe", *Comm. Vol. (=Al-Bîrûnî Commemoration Volume, Kalkuta 1951)*, s. 217; Abdus Salam Nadvî, "Al-Berûnî", *Comm. Vol.*, s. 254.

⁴ Bkz., örneğin, Nizâmî el-Arûdî, *Çahâr Maḥâle*, editör Mirzâ Muḥammed el-Kazvînî, Hollanda 1909, s. 57; Muḥammed ibn Maḥmûd el-Naysâbüri *apud* Yâḳût el-Ḥamevî, *Muḥcem el-Udebâ'*; (cilt 17, editör Sadâî Bayûmî, Mısır 1937), s. 183; E. C. Sachau, *Alberuni's India* (2. bas.), Londra 1914, s. 9-16.

karşı olan Meymendî'nin ölümünden sonra Mes'ûd'un lûtfuna erişmiş;⁵ hem Hârezm-Şâh 'Alî ibn el-Me'mûn'un, hem de onun halefi olan Ebû el-'Abbâs el-Me'mûn'un çağrısı üzerine Curcân'a dönmüş;⁶ Hindistan'da kırk yıl, ya da ancak onüç yahut on yıl yaşamış; buna karşın, birkaç kez Hindistan'a gitmiş, ama orada uzun süre kalmamış;⁷ Sanskritçeyi hem Hindistan'da hem Kâbul'da olasılıkla da Hârezm'de öğrenmiş;⁸ "Beyrûn" denilen bir yerde doğduğu, Hârezm ya da bu ülkenin başkentinden olmadığı ya da Hârezm'de çok kısa bir süre yaşadığı için;⁹ kendisine Beyrûnî adı verilmiş vb.

Bu görüşlerin herbiri için aynı ölçüde yetkili kaynaklar var. H. M. Elliot, E. C. Sachau, Muhammed ibn 'Abd el-Vahhâb el-Kazvîni ve S. H. Barani gibi yeni "yetkili" kaynaklar bir yana bırakılırsa, bu otoriteler şunlardır: 'Utbî (öl. H. 427 ya da H. 431), Ebû el-Fađl el-Beyhaķî (takriben 385-470), Sam'ânî (H. 506-562), Ebû el-Hasan el-Beyhaķî (H. 490-565), Nizâmî el-'Arûdî (H. 547 ve 552 yılları arasında yazmıştır), Yâķût el-Hamevî (takriben H. 575-626), İbn el-Eşîr (takriben H. 555-630), 'Uşmân el-Cûzcânî (takriben H. 664 yılında yazmıştır), İbn Ebî Uşaybî'a (H. 591-668), İbn Sa'îd (H. 610-685), Şehrezûrî (öl. takriben H. 687), Gazanfer (H. 630-692) ve Kalkaşandî (H. 756-821).

Bildiğimiz kadar, Beyrûnî'den ilk kez, bugün elimizde bulunan bir eserde, Ebû el-Hasan 'Alî el-Beyhaķî'nin *Kitâb Tetimme Şivân el-Hikme* adlı eserinde söz edilmektedir;¹⁰ ancak, yazar birinci elden bilgi sahibi olmadı-

⁵ Bkz., örneğin, Nizâmî el-'Arûdî, *a. g. e.*, s. 57-58 ve E. C. Sachau, *Al-Beruni's India*, s. XIV.

⁶ Bkz., örneğin, S. H. Barani, "Al-Bîrûnî and his Magnum Opus: Al-Qânûn u'l-Mas'ûdî", (*El-Kânûn el-Mes'ûdî*, Haydarabad, Dekka 1956), s.VI; Hamîd 'Askarî, *Nâmvar Muslim Sâ'insdân*, Lahor 1962, s. 460; Muhammed el-Kazvîni, (Nizâmî'nin *Çahâr Makâle*'sine ilişkin notlar), Hollanda 1909, s. 194.

⁷ Bkz., örneğin, A. H. el-Beyhaķî, *Kitâb Tetimme Sivân el-Hikme*, Lahor H. 1351, s. 62; Şehrezûrî (E. C. Sachau'nun *El-Âşâr*'ın önsözündeki özet, s. LIII); Muhammed el-Kazvîni, *a. g. e.*, s. 195; S. H. Barani (*Kânûn*, s. VIII'de); Hamîd 'Askarî, *a. g. e.*, s. 466 ve *Fikr-o-Nazar*, Ekim 1973, s. 191.

⁸ Bkz., örneğin, Bir Bilgin *apud* Yâķût, *a. g. e.*, s. 186 ve S. H. Barani (*El-Kânûn*, s. viii'de).

⁹ Bkz., aşağıdaki sayfalar.

¹⁰ Sir H. M. Elliot (*The History of India as Told by Its Own Historians*, cilt 2, Londra 1896, s. 1, not 2), Şehrezûrî'nin ilk yaşam öyküsü yazarı olduğuna inanmakla yanılığa düşmektedir; Şehrezûrî, yalnızca, Ebû el-Hasan el-Beyhaķî'den değil, Yâķût el-Hamevî ve İbn Ebî Uşaybî'a'dan da sonra gelmiştir. Bkz., İsmâ'îl Paşa, *Hediye el-'Arîfîn*, cilt 2, İstanbul 1955, s. 136; Ziraklı, *El-Alâm*, 2. bas., cilt 5, s. 101, cilt 9, s. 157 ve cilt 1, s. 188. Sir

ği gibi, dayandığı yazarın adından da sözetmemektedir. Üstelik, anlattıkları, Beyrûnî'nin Hindistan'da kırk yıl kaldığı ve Beyrûn denen olağanüstü bir kentte doğduğu gibi, bazı kabul edilemez anlatımlarla geçerliğini yitirmektedir (Beyrûn kentinin neden olağanüstü olduğunu açıklarken, yazar, incinin istiridye içinde olduğunu söylemektedir). Nizâmî el-‘Arûdî'nin verdiği bilgiler biyografik bir nitelik taşımamakla birlikte, Beyrûnî hakkında başka bir yerde rastlanmayan birçok “olgu”ları kapsamaktadır. Ancak, katıksız bir masalcı olan ‘Arûdî öylesine açıkça yanlış şeyler öne sürmektedir ki, anlattıklarının hiçbirine inanmak olası değildir. Elimizdeki en eski güvenilir kaynak, Yâkût el-Hamevî'nin eseridir. Çünkü bu yazarın anlattıkları ya çağdaş bir düşünürün söyledikleri ya da kendisinin bir kitapta rastladığı bilgilerdir. Ancak, öne sürdüğü bazı şeylerin doğru olması olanaksızdır.¹¹

Çağdaşları olan İbn Ebî Uşaybî‘a, İbn Sa‘îd ve Şehrezûrî, Beyrûn’un Sind’de olduğunu öne süren son otorite olarak görülüyorsalar da, Beyrûn kentinin varlığı konusuna ışık tutmamaktadırlar. Buna, daha önce gördüğümüz gibi, Beyhaqî'nin *Tetimme*’sinde rastlanmaktadır (Ebû el-Fidâ’, İbn Havaşkal’a dayanarak, “El-Bîrûn”dan sözetmektedir. Ancak bu, bir yanlış okumadan ileri gelmektedir. Ebû el-Fidâ’¹² Muhallebî¹³ ve İbn Sa‘îd’den de sözetmiştir. Ama burada, “Nayrûn”un, “Bîrûn” olarak okunmasının sözkonusu olup olmadığını söyleyemem. Ebû el-Fidâ’, Beyrûnî'nin *Ķânûn*’undan da alıntı vermektedir; ancak burada bir yanlış okuma sözkonusu olsa gerektir). *Kitâb Nuzha el-Arvâh ve Ravda el-Efrâh fî Tavârih el-Hukemâ’ el-Mutakaddimîn* adlı eserinden bir alıntının Sachau tarafından yayımlandığı *El-Âşâr el-Bâkiye*’de yer aldığı, Şems el-Dîn Muhammed ibn MaĶmûd el-Şehrezûrî'nin *Tetimme*’den ve Yâkût’un *Mu‘cem el-Udebâ*’sından kopya ettiği ve yalnızca Beyrûn’un (Sind’de) yeri ile “El-Sultân”a, “El-Şehîd”i eklediği, birkaç yerde bazı sözcük değişiklikleri yaptığı açıktır. Gazanfer, şüphesiz, Beyrûnî'nin eserlerinin bazılarını okumuş olup genellikle anlattıklarına güvenilebilir. Kalkaşandî çok daha sonra gelen bir ya-

Henry de, Şehrezûrî'nin eserini, “Bîrûnî'nin ölümünden kısa bir süre sonra” yazdığına inanmakla yanlışya düşmektedir.

¹¹ “Örneğin, Beyrûnî'nin taşralı olduğu (*Mu‘cem el-Udebâ*², s. 180); MaĶmûd’un gökyüzü ve yıldızlarla ilgili olarak aklına ne gelmişse Beyrûnî ile tartışması (s. 183). ‘Abdus Şamed adında birisinin onun hocası olduğu ve MaĶmûd’un buyruğu ile idam edildiği (s. 186) bana kesinlikle olanaksız görünmektedir.

¹² Ebû el-Fidâ’ (H. 672-732), *Kitâb Takvîm el-Buldân*, editör Reinaud ve De Slane, Paris 1840, s. 348-349.

¹³ Bkz., aşağıda, not 152.

zar olup, burada göttüğümüz amaçlara ilişkin olarak öne sürdüklerini İbn Sa'îd'e dayandırmıştır.

Bu bilgilerin bazılarının tümüyle kabul edilemez olduklarını, kimilerine ise küçük bir ölçüde güvenebileceğini görmüştük. Bununla birlikte, Beyrûnî'nin elimizdeki kitaplarının bazılarında, kendisiyle ilgili olarak anlattığı bazı olaylar çıkarılabilmekte olup, bunlara dayanılarak Beyrûnî'nin yaşamı ve eserleri hakkında (çağdaş olayları anlatan güvenilir tarihçilerin tamamladıkları) oldukça çok bilgi verilebilir.

Beyrûnî'nin H. 362 yılında doğduğu, öyle görünüyor ki, onun *Risâle el-Fihrist* adlı eserinden alınmıştır; *Zi'hicce* ayının üçüncü perşembe gününde doğduğuna ilişkin bilginin dayanağının ise, Gazanfer olduğu sanılıyor; daha sonraki yazarların bu bilgiyi ondan aldıkları açıktır. Doğum tarihine ilişkin son güvenilir kaynağın Beyrûnî'nin kendisi olduğunu artık biliyoruz.* Ancak, Beyrûnî'nin doğum yeri konusunda böylesine bir görüş birliği yoktur. Gerçekten, bu konuda sayıları onüçü bulan değişik görüşler vardır: Bu görüşleri, onları destekleyen kişilerin adlarıyla birlikte aşağıda veriyoruz:

- i. Beyrûnî, Curcânîye'de doğmuştur, — J. H. Kramers;¹⁴
- ii. Beyrûnî, Curcânîye'nin eteklerinde doğmuştur, — F. Krenkow;¹⁵
- iii. Kâth'ın eteklerinde doğmuştur, — S. H. Barani;¹⁶
- iv. Khiva'nın eteklerinde doğmuştur, — E. G. Browne;¹⁷
- v. *Medîne-Hârezm*'de (yani, Hârezm kentinde ya da Hârezm'in başkentinde) doğmuştur, — Gazanfer¹⁸ ve Sir H. M. Elliot;¹⁹
- vi. *Medîne-Hârezm*'in eteklerinde doğmuştur, — Hamîd 'Askarî²⁰ ve İdârah Taşnif-o Tâlif;²¹

* Bkz., aşağıda, s. 638.

¹⁴ J. H. Kramers, "Al-Biruni's Determination of Geographical Longitude by Measuring the Distances", *Comm. Vol.*, s. 189.

¹⁵ F. Krenkow, "Bérûnî and the MS. Sultan Fâtih No. 3386", *Comm. Vol.*, s. 196.

¹⁶ S. H. Barani, *El-Kânûn el-Mes'ûdî*, s. 5'te.

¹⁷ *Çahar Makâle*'nin İngilizce çevirisinin notlarında, Londra 1921, s. 127.

¹⁸ Gazanfer, *Risâle el-Muşşate li-Risâle el-Fihrist* (E. C. Sachau, Beyrûnî'nin *El-Âşâr*'ına yazdığı önsöz, ayrı bas., Leipzig 1923'te, Gazanfer'in, s. XVI'daki anlamını vermektedir).

¹⁹ H. M. Elliot, *The History of India as Told by Its Own Historians*, cilt 2, Londra 1869, s. 1, not 2.

²⁰ Hamîd 'Askarî, *a. g. e.*, s. 457. Ancak, öyle görünüyor ki, 'Askarî, "Hârezm" adında tarihî bir kent olduğunu, bunun dışında, "Beyrûn/Birûn" denilen bir köy olduğunu ya da bir zamanlar böyle bir köy olduğunu düşünmektedir.

²¹ *Al-Berûnî*, 2. basım, İdârah Taşnif-o-Tâlif, Lahor 1971, s. 9-10.

vii. *Medîne-Hârezm* in yakınlarında bir köy olan Bêrûn/Bîrûn/Beyrûn'da doğmuştur, — S. H. Barani;²²

viii. *Medîne-Hârezm* in dışında doğmuştur, — Sam'ânî,²³ Yâkût el-Hamevî²⁴ ve E. C. Sachau;²⁵

ix. Hârezm eyaletinde bir köyde doğmuştur, — Abdus Salam Nadvî;²⁶

x. Sind'de bir kasaba olan Beyrûn/Bîrûn/Bêrûn kasabasında doğmuştur, — Şehrezûrî;²⁷

xi. Sind'deki Bîrûn/Beyrûn/Bêrûn kasabasına mensuptu, — İbn Ebî Uşaybi'a²⁸ ve İbn Sa'îd;²⁹

xii. (Dünyanın bir yerindeki) Beyrûn/Bîrûn/Bêrûn'da doğmuştur, — Ebû el-Hasan el-Beyhakî;³⁰

xiii. Sind'de El-Manşûrah'ın Bêrûn kesimine mensuptu, — Fikr-o-Nazar.³¹

[Bu listeye ondördüncü bir madde olarak, Sam'ânî'nin "balad" sözcüğü ile "(Hârezm) eyaleti"ni kastettiğini kabul edersek, Beyrûnî'nin Hârezm eyaleti dışında doğduğunu ekleyebiliriz.]

Bu görüşlerin hiçbirinin tam anlamıyla doğru olmayışı, kimilerinin ise tümüyle biyo-bibliyografyacıların hayallerinin ürünü oluşu, hiç de az şaşırtıcı ve esef verici değildir. Muḥammed İbn Tâvî el-Ṭancah, Beyrûnî ile ilgili araştırması sırasında Beyrûnî'nin kendisinin, doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir ifadesine rastlamıştır. Ṭancah, bu ifadeye, Beyrûnî'nin *Maḳâle fî*

²² S. H. Barani, *Al-Bêrûnî*, I. basım, Lucknow 1915, s. 34.

²³ 'Abd el-Kerîm el-Sam'ânî, *Kitâb el-Ensâb*, Leyden 1912, folio 98 b.

²⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem el-Udebâ'*, s. 180.

²⁵ *El-Âşâr el-Bâkiye* (girişinde), s. XVI-XX.

²⁶ A. S. Nadvî, "Al-Bêrûnî", *Comm. Vol.*, s. 255.

²⁷ Bkz., *El-Âşâr el-Bâkiye*, s. LIII (Sachau, Şehrezûrî'nin *Kitâb Nuzhah el-Arvâh* adlı eserinden bir özet vermiştir).

²⁸ İbn Ebî Uşaybi'a, *Uyûn el-Enbâ fî Tabakât el-Aṭibbâ'*, cilt 3, Beyrut 1957, s. 29-30.

²⁹ Kalkaşandî, *Subḥ el-Â'sâ'*, cilt 5, s. 64-65; Ebû el-Fidâ', *Takvîm el-Buldân*, s. 348, İbn Sa'îd'in bu anlamdaki bildirisi (Bu anlatımları doğrulama olanağı bulamadım).

³⁰ A. H. Beyhakî, *Tetimme*, s. 62.

³¹ Ekim 1973, s. 191-192. Beyrûnî'nin, Sind'de, El-Manşûrah'da doğduğu açıkça belirtilmemiştir. Bununla birlikte, El-Manşûrah'ın nehrin öte yakasına yayılmış olduğu, buraya "Bîrûn" adının verilmiş olabileceği ve Beyrûnî'nin ailesinin buralı olduğu ima edilmektedir.

Hikâye Ahl el-Hind fi İstihrâc el-^sUmr adlı eserinde rastlamış ve Beyrûnî'nin *Tahdîd Nihâye el-Amâkin li-Taşhîh* adlı eserini yayımlarken bu ifadeyi almıştır. Bu ifadeyi aşağıda veriyoruz.

”وقت مولدى قد اتفق بمدينة خوارزم التى عرضها فى ناحية الشمال ٤١° ٢٠' و بعد ها عن مدينة السلام نحو المشرق ساعة مستوية تامة ؛ و كانت الولادة يوم الخميس ثالث ذى الحجة سنة ٣٦٢ هـ.“³²

“Medîne-Hârezm kenti, ya da Hârezm'in başkentinde dünyaya geldim. Buranın enlemi 41° 20'; Medîne el-Salâm Bağdad'a uzaklığı doğuda 1 tüm ekinoksial saattir (sâ^sât-i itidâlîye); bu, H. 362 yılının, Zi'lhicce ayının üçüncü perşembe günü oldu.”

(Gazanfer'in, Beyrûnî'nin doğum yerinin, “Medîne-Hârezm”de olduğunu söylemekte haklı olduğu görünüyor. Ancak, aşağıya bakınız.)

Beyrûnî, Gazanfer'in belirtmiş olduğu gibi, Hârezm'in başkentinde doğmuş olup, onun, Sind ya da Hârezm'deki Beyrûn adlı bir yerde ya da herhangi bir kentin yakınlarındaki herhangi bir köyde doğmuş olması diye bir sorun yoktur. Bununla birlikte, sorun, Beyrûnî'nin *Medîne-Hârezm*'de doğduğunu söylerken hangi kenti kastettiğidir (Hârezm kenti mi, yoksa Hârezm'in başkenti mi). Bu *Medîne-Hârezm*'in Khîva olması, böyle olduğunu Browne'un öne sürmesine karşın, söz konusu değildir (O dönemde, Khîva'nın Hârezm'in başkenti olmadığı kesindir;³³ bu nedenle de, bu kentten “Medîne-Hârezm” olarak sözedilmiş olamaz). Browne'un, Beyrûnî'nin doğum yerinin Khîva olduğunu nereden çıkardığı şaşırtıcıdır.

³² Bkz., *Tahdîd*, Ankara 1962, s. V.

³³ Khîva, o sıralarda bir Horasan kenti (yani, Amû Deryâ'nın batı yakasında bir kent) olup, o dönemin tüm coğrafyacıları böyle olduğundan sözetmektedirler. İştahîrî, *Kitâb Mesâlik el-Memâlik*, editör M. J. De Goeje, Leyden 1927, s. 302'ye göre, Khîva, Medîne-Hârezm'den bir merhale uzaklıktaydı. (H. 331 yılında gezilerine başlamış olan) İbn Havkâl, (Kâth olarak belirlediği) Medîne-Hârezm ile Khîva arasında bir merhale uzaklık olduğunu belirtmektedir; bkz., *Kitâb Şuret el-Ard*, editör J. H. Kramers, 2. baskı, 1938, s. 519. Yazarı bilinmeyen, Farsça, *Hudûd el-Âlâm* (H. 372'de yazılmış), editör Manoochehr Sotoodeh, Tahran 1340/1962, “Khîv”den sözetmekte ve onun, Gurgânc (Kurkânc) (prensligine) ait küçük bir kasaba olduğunu belirtmektedir; bkz., s. 123. Mağdisî, *Ahsan el-Takâsîm fi Ma'rifet el-Akâlîm*, editör De Goeje, 2. baskı, Leyden 1906, “Khîva”yı Hârezm'in Horasan kentlerinden biri olarak göstermektedir; bkz., s. 287.

Sözkonusu bölgenin coğrafyası konusunda ilk Arap-Müslüman³⁴ o-rite (H. 232'de yazılmış ve H. 272'de yeniden gözden geçirilerek yazılmış) *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserin yazarı olan İbn Hürdâdbih, "Hârezm'in adının Fîl olduğunu ve Belh nehrinin iki yakasında bulunduğunu"³⁵ söylemektedir; onun bu sözleri, De Goeje tarafından yorumlanarak "Hârezm'in başkentinin adının Fîl olduğu, bu kentin Belh nehrinin iki yakasında iki kesimden oluştuğu"³⁶ öne sürülmüştür. Ebû İshâk İbrâhîm el-İştâhrî (H. 318-321 yıllarında yazılmış olan) *Mesâlik el-Memâlik* adlı eserinde, Hârezm'in başkentinin eyaletin en büyük kenti olduğunu, Âmû Deryâ'nın kuzey yakasında yeraldığını ve Hârezm dilinde "Kâth" diye adlandırıldığını; bundan başka, eyaletin Curcânîye adlı, Âmû Deryâ'nın güney yakasında kurulmuş olan, bir başka büyük kenti daha olduğunu söylemektedir.³⁷ (H. 331 yılından sonra yazılmış olan) *Kitâb Şûret el-Ard* adlı kitabına, İştâhrî'nin Hârezm'le ilgili olarak söylediklerini kelimesi kelimesine almış olan İbn Hâvkal, (*medîne* yerine *kasaba* diye sözettiği) başkente, "Kâth Darkhâş" demekte ve Curcânîye'den başka bir kasaba olarak sözetmeyip, Kâth'dan, "Medînetuhâ el-Kübrâ"³⁸ diye sözetmektedir. (H. 375-387'de yazılmış olan) *Ahsân el-Takâsîm fî Ma'rifet el-Akâlîm* adlı eserinde büyük ölçüde kendinden öncekilerin yazdıklarına dayanan Ebû Abd Allâh Muhammed el-Mağdisî, İbn Hâvkal'ın söylediklerini yinelemekte, yalnızca, Kâth'a "Şhrestân"³⁹ dendiğini eklemektedir. Hârezm haritasına bakacak olursak, ilk gözümüze çarpan şey, Âmû Deryâ'nın (*Ceyhûn Nehri, Belh Nehri*) yukarı kısmına doğru, önce güney-doğu yönünde giderken, Âmul kentinden sonra yön değiştirerek hemen hemen batı-doğu yönünde uzandığıdır. Böylece Hârezm'in değişik adlarla, Fîl, Kâth, Kâth Darkhâş ve Şhrestân diye adlandırılan başkentinin, Curcânîye'nin kuzeyinde yeralmış olması gerekir. H. 616 yılında eyaleti ziyaret eden Yâkût el-Hamevî,

³⁴ Bazı yazarlar, Arapça yazmış olan herkesten "Arap" diye sözediler; bazıları da, Halife ya da Müslüman bir Amir (Emir) tarafından (gerçekte, kuramsal olarak) yönetilen ülkelere mensup olan herkese sözkonusu kişi Arap halkından olmasa ve İslâm dinine bağlı olmasa bile, "Müslüman" derler. Kanımızca, "Arap-Müslüman" terimi, hem Arap hem de Müslüman olanlara ek olarak, bunlardan yalnızca biri olanları da kapsayacağından, daha yerinde olacaktır. Bunların hiçbiri olmayanlara gelince, Arap-Müslüman uygarlığına ait olduklarından, bu terimin onlar için daha geniş anlamda kullanıldığı söylenebilir.

³⁵ *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, editör M. J. De Goeje, Leyden 1889, s. 33.

³⁶ "Le nom propre de la capitale de Khwarizm est Fyl, ville qui est formée de deux quartiers, sur les deux rives du fleuve de Balkh" (Çevirininin 24. sayfası).

³⁷ *Mesâlik el-Memâlik*, editör De Goeje, Leyden 1927, s. 299-300.

³⁸ *Şûret el-Ard*, editör J. H. Kramers, 2. baskı, 1938, s. 477-478.

³⁹ *Ahsân el-Takâsîm*, editör De Goeje, 2. baskı, Leyden 1906, s. 287.

Kitâb Mu'cem el-Buldân adlı eserinde,⁴⁰ Hârezm'in başkentinin, orada yaşayanlarca, Arapça biçimi "El-Curcânîye" olan "Kurkânc" diye adlandırıldığını, bu kente eskiden "Fîl" dendiğini, daha sonra "El-Manşûrah" adını aldığını; Âmû Deryâ'nın doğu yakasında yeralan bu kenti sel bastığını ve El-Manşûrah'ın tümüyle yıkıldığını belirtmektedir.⁴¹ Yâkût'un anlattıkları, daha önce söylenenlerle, özellikle İbn Hurdâdbih'in anlattıklarıyla birleştirilince, Hârezm'in başkentinin bir zamanlar Âmû Deryâ'nın her iki yakasında yer aldığı, kentin tümüne önce Fîl, daha sonra El-Manşûrah adı verildiği, güney-batu kesimine "Kurkânc", kuzey-doğu kesimine ise "Şhrestân" dendiği, Şhrestân kesimini sel bastığı ve Âmû Deryâ'nın suları altına gömüldüğü, bunun üzerine kentin yalnızca Kurkânc kesiminin kaldığı ve zamanla "El-Manşûrah" adının da kullanılmaz olduğu ortaya çıkar. Bu görüşü, bazı başka düşünceler desteklemektedir. İlkın, Beyrûnî'nin kendisinden daha genç bir çağdaşı olan İbn Sînâ'nın Buhara'dan ayrıldıktan sonra Kurkânc'a geldiğini, orada, onu Emir'i Ali ibn el-Me'mûn'a takdim eden vezir Suheyfî ile karşılaştığını biliyoruz.⁴² İkinci olarak, Beyrûnî, *Tahdîd*⁴³ adlı eserinin bir yerinde, Âmû Deryâ'nın batı yakasında, Curcânîye ile Medîne-Hârezm arasında, "Büşakânaz" (بوشکانز) adında bir köyde yaptığı bir gözlemin sözünü etmekte; bir başka yerde de,⁴⁴ aynı gözlemden söz ederek, bu gözlemi, Âmû Deryâ'nın batı yakasında, Medîne-Hârezm'in güneyinde yeralan bir köyde yaptığını belirtmektedir. (Bundan, *Medîne-Hârezm*'in Curcânîye'nin kuzeyinde yer alması gerektiği anlaşılmaktadır). Üçüncü olarak, H. 372 yılında yazılmış yazarı bilinmeyen Farsça bir kitapta (*Hudûd el-Âlam*), Curcânîye'nin iki kesimden oluştuğu belirtilmekte, ancak burada, bu iki kesimin "Şehr Enderûnî" (İç kent) ve "Şehr Berûnî" (Dış Kent) olarak adlandırıldıkları öne sürülmektedir;⁴⁵ bu, hem Beyrûnî'nin *nisbe*'sini açıklar, hem de onun kendi doğum yerine ilişkin olarak söyledikleriyle bağdaşır görünmektedir. (Bir başka deyişle, onun "Şehr Berûnî" adı verilen kesimde doğduğunu, "Beyrûnî" *nisbe*'sinin buradan geldiğini; ancak bu kesim asıl kentin bir bölümünü oluşturduğundan, Beyrûnî'nin doğum yerinin "Medîne-Hârezm" olduğunu söylemesinin

⁴⁰ *Mu'cem el-Buldân* (cilt 2, Tahran 1965), s. 480-483. (Ayrıca, bkz., Ebû el-Fidâ'; *Takvîm*, s. 347).

⁴¹ *Mu'cem el-Buldân*, s. 483.

⁴² İbn Sînâ *apud* 'Ubayd el-Cûzcânî (Bkz., Kiftî, *Ta'rih el-Hukemâ'*, editör J. Lippert, Leipzig 1903, s. 417).

⁴³ *Tahdîd*, editör Tancah, Ankara 1962, s. 52-53.

⁴⁴ *Tahdîd*, s. 80-81.

⁴⁵ *Hudûd el-Âlâm*, editör Manoochehr Sotooden, Tahran 1340/1962, s. 123.

doğru olduğunu öne sürebiliriz). Son olarak, sözkonusu dönemden önce ya da sonra Hârezm'in başkenti nerede olursa olsun, Beyrûnî'nin *Maḳâle fî Hikâye Ahl el-Hind fî Tarîḫ İstihrâc el-ʿUmr* adlı eserini yazdığı sırada, Hârezm'in başkentinin Curcânîye kenti olması gerekir.⁴⁶ Böyle de olsa, coğrafyacıların sözünü ettikleri yolların yarattığı sorun çözülmemiş kalmaktadır (Yukarıda adı geçen coğrafyacıların herbiri, eyaletin belli başlı yerleşim yerlerinin ve bunlar arasındaki uzaklıkların bir listesini vermiştir. Bu yollardan anlaşıldığına göre, Hârezm'in başkenti Curcânîye'nin güneyinde, bu kente 3 *merhale* ya da üç günlük yol uzaklığındaydı).⁴⁷ Buna, H. 309 yılında, Şakâlibah'a giderken Hârezm eyaletini ziyaret eden Aḫmed ibn Fazlân'ın söylediklerini ekleyebiliriz. İbn Fazlân, Hârezm'e (yani, "Hârezm" diye adlandırılan kente) Buhara'dan gittiğini, Hârezm'in (yani Hârezm eyaletinin) Emir'i, Muḫammed ibn Irâk'ı ziyaret ettiğini söylemekte;⁴⁸ iki kent arasındaki uzaklığın, kayıkla, elli fersah olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ İbn Fazlân yanlış olamayacağına göre, Curcânîye'nin H. 309 yılında eyaletin merkezi olmadığını ve o sırada Hârezm'in başkenti olan kent ile "El-Curcânîye" diye bilinen kent arasındaki uzaklığın olduk-

⁴⁶ Kurkânc Emiri Me'mûn ibn Muḫammed'in ülkeyi Kurkânc'dan yönettiği açıktır. Ebû ʿAbd Allâh'ın, Kurkânc'a götürüldüğünü ve orada, Me'mûn'un huzurunda başının kesildiğini, ʿUtbi'den (*a.g.e.*, s. 95-96) öğreniyoruz; İbn Sinâ, Kurkânc'da, o zamanki Hârezm-Şâh'a takdim edilmiş; onun Curcân'dan dönüşünde (daha önce Kâth'da oturmakta olan) Beyrûnî'nin Kurkânc'a geldiği, orada, biri Dâru'l-İmâre'de olmak üzere, H. 406/407 yılında bir dizi gözlem yaptığı görülüyor; H. 401 yılında, Kurkânc'da Ebû el-ʿAbbâs el-Me'mûn'un buyruğu ile bir kule yapılmıştır; bu kulenin kalıntıları arasından çıkarılan yazıtta, Me'mûn'un orayı ziyaret ettiği belirtilmektedir; son olarak, daha sonraki tüm yazarlar, bu kentin, Hârezm'in başkenti olduğunu belirtmişlerdir, öyle görülüyor ki, bu kent H. 618 yılında yılında Tatarlar tarafından yıkılıncaya değin başkent olarak kalmıştır. (Ancak, Ebû el-Fadl el-Beyhâkî'nin *Tariḫ* adlı eserinde, Kâth'ı başkent olarak kabul ettiği görülmektedir; çünkü, Ebû el-ʿAbbâs'ın ülkesinin "Hârezm ve Gurgânc" dışındaki tüm kentlerinde, hutbenin Maḫmûd adına okutulmasına rıza gösterdiğini belirtmektedir. Ancak, bu, kanımca yalnız, Beyhâkî'nin, "Hârezm'in o sırada başka bir kent için kullanıldığının farkına varmaksızın, Kâth'dan, "Hârezm" olarak sözetmeyi sürdürdüğünü gösterir.)

⁴⁷ Bkz., örneğin, İştâhri, *a. g. e.*, s. 341-342 ve İbn Hâvkal, *a. g. e.*, s. 519-520.

⁴⁸ *Risâle ibn Fazlân*, editör Sâmî el-Dahân (Farsçaya çeviren A. F. Ṭabâṭabâ'î, 1345, s. 62-63).

⁴⁹ *Ibid.* (Ancak, İbn Fazlân'ın verdiği mesafe gereğinden çok uzun görünüyor. Beyrûnî, *Taḫdîd*'de, *Medîne-Hârezm* ve El-Curcânîye — Kurkânc arasındaki uzaklığı fersah olarak 19, mil olarak ise 57 olarak almıştır; bkz., s. 232. Beyrûnî'nin verdiği uzaklığın havadan uzaklık, İbn Fazlân'ın verdiği uzaklığın ise, kendisinin de belirttiği gibi, kayıkla uzaklık olması gerçeği, aradaki farkı açıklamaya yeterli görünmemektedir: 31 fersah ya da 93 Arap mili çok büyük bir farktır. Bununla birlikte, İbn Fazlân, sözkonusu uzaklığın 50 mil olduğunu söylemiş olabilir; bu rakam ise sadece 7 Arap mili daha kısadır).

ça büyük olduğunu kesin olarak kabul edebiliriz. Bundan başka, X eyaletinin başkentinden, Arapça “Medîne X” olarak sözedilmesine karşılık, Farsçada, “Medîne” kelimesi bir yana bırakılarak yalnızca “X” dendiği sonucunu çıkarabiliriz. Ebû el-Fađl el-Beyhaki’nin Me’mûn’un bundan böyle “Hârezm ve Gurgânc (Kurkânc’ın Farsçalaştırılmış biçimi) dışında, eyaletin tüm kentlerinde hutbe’nin Maĥmûd adına okunmasına razı olduğunu bildirmesi, bu iki sonuca ağırlık kazandırmaktadır.⁵⁰ “Hârezm” ya da “Medîne-Hârezm”in hangi kenti belirttiği konusunda ise, Beyrûnî’nin kendisi bize tanıklık etmektedir. *Kânûn* adlı eserinde yeralan bazı kentlerin boylam ve enlemlerinin belirtildiği haritada, bu konuyla ilgili olarak iki kayıt vardır: (i) Hârezm’in kentlerinden biri olan “El-Curcânîye” ve (ii) “daha önce eyaletin başkenti (*medîne*) olan, Hârezm’in bir başka kenti (*balad*) Kâth.”⁵¹

Beyrûnî’nin, doğum yeri ile ilgili olarak, “Kâth” kentinden, “Medîne-Hârezm” olarak sözettği yolundaki görüşün en inandırıcı kanıtı, Beyrûnî’nin doğum yeri için *Maĥâle*’sinde ve “Kâth” için *Kânûn*’da verdiği coğrafî bilgilerdir. Kâth için verilen sayılar: 85° 0’ boylam, 41° 36’ enlemdir. Doğum yeri için verdiği sayılar ise: 85° 0’ boylam, 41° 20’ enlemdir. (Ancak, burada küçük bir tutarsızlık vardır; kentlerden birinin enlemi 41° 36’; ötekinin enlemi ise 41° 20’ dir. 16’ fark, birçok şekillerde açıklanabilir. Örneğin, 41° 20’ = مك , gerçekte 41° 35’ = ماله olabilir, ya da bu sayılar, değişik zamanlarda Beyrûnî’nin doğru olarak kabul ettiği sayılardır, vb.).⁵²

Bununla birlikte, bu durum bazı sorunları çözülmemiş olarak bırakmaktadır; şimdi bunları ele almamız gerekiyor. İbn Hurdâdbih, “Fîl”in, Hârezm’in adı olduğunu, ancak mutlaka Hârezm’in başkentinin adı olması gerekmediğini söylemiştir. Bu nedenle, üçüncü yüzyılın ortalarında eyalet olasılıkla İranlılarca “Fîl” olarak biliniyordu; başkenti de “Kâth”dı (Belki de, Curcânîye o zaman başkentti ve “Fîl” olarak biliniyordu). İbn Fazlân, H. 309 yılında Hârezm’in başkenti olan Kâth’a gelmiş ve bu kentten,

⁵⁰ *Târîh Beyhaki*, editör Ghanî ve Fayyâd, Tahran H. 1324, s. 674-675.

⁵¹ *Kânûn el-Mes’ûdî*, Haydarabad, Dekka 1954-1956, s. 575.

⁵² *Tahdîd* adlı eserinde, Beyrûnî, *Medîne-Hârezm*’in enlemini, matematik işlemlerle, 41° 25’ 40” olarak hesaplamakta bunun, daha önce gözlem yoluyla bulunmuş değerlere uygun olduğunu belirtmektedir; bkz., s. 234. El-Curcânîye’nin enlemi için ise farklı sayılar vermektedir; aynı gün değişik yöntemlerle bulunan 42° 0’ 35” (s. 49) ve 42° 30’ 13” (s. 51); daha başka bir yöntemle bulunduğu 42° 10’ 3” (s. 51-52) ve “gerçek” değer olduğunu belirttiği 42° 17’ (s. 54).

Farsçada olduğu gibi eyaletin adıyla sözetmiştir.⁵³ Öyle görünüyor ki, İştahrî'nin Kâth'ın kuzey yakada (Curcânîye'nin ise güney yakada) olduğunu söylemesinin nedeni, Âmû Deryâ'nın yönünün Hârezm bölgesinde genellikle kuzey-batı oluşu, böylece de eyaletin Âmû Deryâ'nın karşı yakasındaki kesiminin, nehrin kuzeyinde (Horasan kesiminin ise güneyinde) yer almış görünmesidir (İştahrî, başkent adının Kâth olduğunu ve Curcânîye'in Kâth'dan sonra en büyük kent olduğunu açıkça belirtmiştir). İbn Havkal'ın Hârezm'in başkentinin, Amû Deryâ'nın ötesinde bulunduğu ve Mâverâü'l-Nehr kentlerine, Horasan kentlerinden daha yakın olduğuna ilişkin sözleri, kendi kendini kanıtlamaktadır. *Hudûd el-Âlam* yazıldığı sıralarda, siyasal durum değişmiş görünmektedir. Eskiden, Hârezm-Şâhların yönetiminde bir Hârezm eyaleti olan Kurkânc, Hârezm-Şâhların uyruğunda bir başkan tarafından yönetilen (olasılıkla Hârezm'in Horasan bölgesinin tümünü kaplayan) bir kasaba iken, H. 372 yılında, Kurkânc Emiri kendini Hârezm-Şâhlardan bağımsız kılmış bulunuyordu. Böylece başkenti Kâth olan Hârezm eyaleti, başkentleri Kâth ve Kurkânc olan iki eyalete dönüşmüştü. Ancak, öyle görünüyor ki, Mağdisî'nin bu bölünmeyi tanıyıp tanımadığı açık seçik olmadığından, bu durum Halife tarafından resmen onaylanmamıştı. Bununla birlikte, doğal olarak, Mağdisî, Kâth'dan *Kaşbatuhâ el-Kübrâ* diye sözetmekte ve burasının (yani Hârezm'in) Horasan'daki başkentinin (*kaşbah*) adının "El-Curcânîye" (yani Kurkânc) olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, onun, Kâth'a "Şehrestân" dendiğine ilişkin sözlerinin doğru olup olmadığını söyleyemeyiz (İranlıların, Kath'a bu adı vermeleri kentin duvarlarla çevrili oluşundan ileri gelmişse, bu hiç de olanaksız değildir). H. 385 yılında, o zamanki Hârezm-Şâh öldürülmüş ve tüm ülke o tarihten sonra Hârezm-Şâh ünvanını alan Kurkânc Emiri'nin egemenliği altında birleştirilmiştir. Kurkânc Emiri o tarihten sonra Hârezm-Şâh ünvanını almış, ama açıkça görüldüğü gibi, ülkeyi Kurkânc'dan yönetmiştir. Bu nedenledir ki, İbn Sînâ, Buhara'dan göçettikten sonra, o zamanki Hârezm-Şâh'a Kurkânc'da takdim edilmişti ve gene bu nedenle Beyrûnî'nin sözünü ettiği, Curcânîye'deki *Dârü'l-İmâre* Kurkânc'da bulunuyordu.⁵⁴ Yâkût'un sözlerine gelince, bunların yanlış

⁵³ *Risâle*'yi Arapça aslıyla karşılaştırma olanağı bulamadım. Bununla birlikte, Farsça çeviride, "Hârezm", İbn Fazlân'ın o zamanki Hârezm-Şâh'ı ziyaret ettiği bir kenti belirtmek için kullanılmıştır.

⁵⁴ A. F. el-Beyhakî (*Târîh Beyhâki*, s. 675-676), ayaklanmanın nasıl patlak verdiğini ve bundan sonra olanları anlatmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak, asilerin, Veziri ve öteki büyükleri öldürdükten sonra, *Dârü'l-İmâre* ye ulaştıklarını ve orada Hârezm-Şâh'ı öldürdüklerini belirtmektedir. Bu, metinde dile getirilen görüşü desteklemektedir.

tahminler olduğu açıktır. Elde ettiği veriler onun için yeterli olmadığından, (görünürde) çelişik anlatımları uzlaştırmaya çalışmıştır. Beyrûnî'nin *Tahdîd* adlı eserinde yeralan, Kâth'ın Kurkânc'ın kuzeyinde olduğu yolundaki sözleri ya bir kalem sürçmesi ya da o dönem yazarlarının bazan haritaya tersinden bakmalarının başka bir örneğidir! (Bunun bir örneğine, Yâkût'un Beyrûnî'nin yaşam öyküsüyle ilgili olarak yazdıklarında rastlıyoruz, burada, Kuzey Kutbu'ndan Güney Kutbu olarak söz edilmektedir).⁵⁵

Ancak, bir sorun çözülmemiş olarak kalmaktadır —birçok yanlış tahminlerin dayandığı bir sorun—. Ona, neden Beyrûnî ya da Berûnî denmiştir? Gerçekten bunu bilmiyoruz. Bugün, onun Beyrûn diye adlandırılan bir yerde ya da Kâth'ın dışında doğduğu için böyle adlandırılmadığını artık biliyoruz.⁵⁶ Hârezm'in onun anayurdu olduğuna inanmak için de nedenlerimiz var. Öyleyse, ona neden Beyrûnî denmiştir? Kanımca, bu sorunun iki yönlü karşılığı vardır. Onun, Kurkânc Emiri'nin Hârezm'in tümünü topraklarına katmasının eşiğinde, Hârezm'e göçmesinden önce böyle adlandırıldığını saptayabilirsek, ailesinin Hârezm'in (kesinlikle Hârezm kenti, eyalet değil) dışından gelmiş olması gerektiği ortaya çıkar. Ancak, bunun sonradan adına eklendiği ortaya çıkarsa, bu durumun en basit açıklaması, Hârezm dışındaki insanların da, yabancı ya da göçmenlere "Bêrûn" dedikleri, onun da kendisinden "Hârezmî" diye sözedilmesini istemediği için, kendisine *nisbe* olarak "Beyrûnî"yi aldığı şeklinde olacaktır.

Bu nedenle, Beyrûnî, H. 362 yılının *Zi'lhicce* ayının üçüncü perşembe günü, Hârezm'in o zamanki başkenti olan Kâth'da⁵⁷ doğmuştur. Ama, ana babası kimdi, ailesi hangi ülke ya da bölgeden geliyordu? Bu soruya doyurucu bir karşılık vermek için, Beyrûnî'nin yaşamıyla ilgili atıfları kapsayan, *Kitâb Sîrr el-Sûrûr*'dan Yâkût'un aktardığı iki şiire* ne ölçüde kanıt değeri verileceğini belirlemek gerekir.⁵⁸ Bizim bildiğimiz eserlerinin hiçbir-

⁵⁵ Bkz., *Mu'cem el-Udebâ'*, s. 183.

⁵⁶ Beyrûnî, Hârezm'e göçmesini, "yurdundan ayrı düşme" (*el-ightırâb 'an el-valâtan*), oraya dönüşünü ise "kavuşma" (*el-ictimâ' el-şeml*) olarak nitelemiştir; bkz., *Tahdîd*, s. 81.

⁵⁷ Buraya kadar, Gazanfer'in, Beyrûnî'nin *Medîne-Hârezm*'de doğduğunu söylemesinin neden doğru olmadığı açıkça anlaşılmalıdır. (H. 630 yılında doğmuş olan) Gazanfer, eserlerini, artık Kâth'ın başkent olmadığı bir sırada yazmıştır (Gerçekten, *Risâle*'sini yazdığı sırada, daha sonraki başkent Kurkânc bile hemen hemen tümüyle Tatarlarca yıkılmıştı).

* Bkz., Ek, s. 642-643.

⁵⁸ Bkz., *Mu'cem el-Udebâ'*, s. 186-188 ve 189. (Yâkût'un, *Kitâb Sîrr el-Surûr* adlı eserinden, Beyrûnî tarafından yazıldığı söylenen bir kasîde, iki kısa şiir ve üç dörtlük (rubâî) aldığı Muhammed ibn Maḥmûd el-Naysâbüri, Beyrûnî'den şair olarak sözeden tek kişidir. Daha önceki yazarların hiçbirisi, sözkonusu dönemde tanıdıkları küçük büyük tüm Gazne'li

rinde, Beyrûni, kendi yazdığı şiirlerden dizeler aktarmamıştır; oysa başkalarının yazılmış olan şiirleri bol bol aktarmaktadır — *Küşşah Vâmik* 'Adh-râ'yi Arapçaya çeviren başka öyküler yazmış ve çevirmiş olan ve eserleri arasında *Kâfiye el-Alif fî Itmâm Ş'ir abî Tammâm*'ın da bulunduğu bir insanın kendisinin de bazı şiirler yazmış olması hiç de olanaksız sayılmaz—. Ebû el-Fatḥ el-Buṣṭî'nin onuruna yazdığı (söylenen) *kasîde*'nin daha ilk bakışta, Beyrûnî'den başkası tarafından yazılmış olamayacağı anlaşılmaktadır. Ancak, daha yakından incelendiğinde, bu şiirin Ebû el-Fatḥ el-Buṣṭî ya da aynı *künye*'yi taşıyan bir başka şair tarafından, Beyrûnî'ye övgü olarak yazılmış olması akla sığar görünmektedir. Çünkü, önce, bir övgü yazarının, şiirinin büyük bir bölümünde prenslerin saraylarındaki kişilerle bağlarından, Doğu ve Batı'nın bilim adamlarınca çok iyi tanındığından söz etmesi, sonra da, içine düştüğü kötü durumdan yakınması, en sonunda ise, o zaman onu destekleyen tek kişi olan falanca kimseden söz etmesi garip görünecektir. Tersine, eğer *kasîde*, Beyrûnî için yazılmışsa, bu estetik talihsizlik ortadan kalkar. Çünkü şair, baştan sona *memdûḥ*'tan söz etmekte, önce kendisinden, başkası adına, *memdûḥ* (methedilen kişi) ile bağıntılı olarak söz etmekte ve kendi kişiliğini, övdüğü kişinin altına gömmekte, sonra kendisini hatırlamakta, övdüğü kişinin yüceliğini dile getirmenin ve onun bu dünyada iyiliği, öte dünyada kurtulması için dua etmenin uygun olacağını kendisine hatırlatmaktadır. İkinci olarak, Maḥmûd'un ölümünden sonra, Buṣṭî'nin yeni bir koruyucuya gereksinim duymasının, Beyrûnî'nin onun desteğine gereksinim duymasından daha olası görünmektedir. Son olarak, şiirdeki bazı anlatımlar doğru değildir: Buṣṭî'de, bu, şairin dili özgürce kullanması olarak kabul edilebilir, Beyrûnî'de ise bağışlanamaz. Beyrûnî'nin Ebû el-Ḥasan 'Alî ibn el-Me'mûn'u tanıyıp tanımadığını bilmiyoruz. Ancak, H. 408 yılında ilişkilerinin gerginleştiğini ve Maḥmûd'un bundan sonra onunla hiç barışmadığını ve ona haşin davrandığını, Beyrûnî'nin kendisinden öğreniyoruz.⁵⁹ Öteki şiire gelince, Beyrûnî'nin kaleminden çıkmış olabilir; ama onunla hiç bir ilişkisi olmayabilir de. Sonuç olarak, bu şiirlere pek güvenilmese ya da yalnızca onların kanıtlığına dayanılarak herhangi bir görüş öne sürülemez de, Beyrûnî'nin yaşam öyküsünün akışı içindeki bir boşluğu doldurmak için sakınlı olarak onları kullanabiliriz.

ozanlardan dizeler almış olan Ebû el-Manşûr el-Sa'âlibî ya da Ebû el-Hasan el-Bâḥarî bile, Beyrûnî'den şiir aktarmamış, onun şair olduğundan da söz etmemişlerdir. Beyrûnî gerçekten şiir yazmışsa, bunlara yer verilmemesi en azından, çok gariptir.)

⁵⁹ *Kitâb el-Cemâhir fî Ma'rifet el-Cevâhir*, editör F. Krenkow, Haydarabad, Dekka H. 1355, s. 26-27. (سالم الكر نكوى اللالى)

Beyrûnî'nin ana babası ve anayurdu konusuna dönersek, Beyrûnî'nin kendisi Arapça ve Farsçanın onun için yabancı diller olduklarını, bu dillerde konuşurken tedirginlik duyduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Sanskritçeyi ve Hint bilimlerini öğrenmekte karşılaştığı güçlükleri *Kitâb el-Hind*⁶¹ adlı eserinde canlı bir şekilde anlatmaktadır. Öyle görünüyor ki, Beyrûnî, birkaç astronomi terimi dışında başka bir dil bilmiyordu. *Tahdîd* adlı eserinde, Hârezm'den ayrılmak zorunda kalışını, "anayurduna yabancı" olmak (*el-ıhtirâb an el-vaṭân*), geri dönüşünü ise "yeniden birleşme" (*el-ictimâ' el-şeml*) diye nitelemiştir.⁶² Onun Hârezm'in başkentinde doğmuş olduğu sonucuna varmıştık. Bundan açıkça çıkarılacak sonuç, Beyrûnî'nin Hârezm soyundan gelmiş olduğudur. Ana babasının kim oldukları sorununa gelince, babasının adının Ahmed olduğundan başka doğrudan kanıt yoktur. Ancak, bu Ahmed'in kimliğini saptayabilmek için elimizde bu konuya ilişkin dolaylı bir kanıt vardır. Hârezm-Şâh İrak ibn el-Manşûr'un torunlarından biri olan⁶³ Ebû Naşr el-Manşûr'un zamanının tanınmış astronomi ve matematik bilginlerinden biri olduğunu ve *kasîde*'de, Beyrûnî'nin koruyucusu ve velinimetini rolünde göründüğünü biliyoruz. *El-Âsâr el-Bâkiye*'den, Ebû Naşr'ın onun hocası olduğunu,⁶⁴ *Tahdîd*'den ise, Beyrûnî'nin yaklaşık H. 380 yılında, daha onsekiz yaşlarında olması gereken bir sırada, astronomik gözlemler yapmış olduğunu öğreniyoruz.⁶⁵ Onun, ana babasından birini, olasılıkla her ikisini, daha bebekken ya da küçük bir çocukken yitirmiş olması gerektiğine inanmak için neden vardır;⁶⁶ *kasîde*'de onun *El-İrak*'in süt kardeşi olduğu yolunda bir anlatıma rastlıyoruz. Bu, kuşkusuz, bir şiirsel anlatım olabilir, ama tarihsel gerçeği de dile geti-

⁶⁰ F. Krenkow, "Abu'r-Raihan al-Beruni", *Islamic Culture*, cilt 6, (1932), s. 530-531, bu anlamda, Beyrûnî'nin *Kitâb el-Şaydana* adlı eserinden bir bölüm almıştır. Ayrıca bkz., L. Massignon, *a.g.e.*, s. 218; Massignon, çevirisinde, daha da açık bir anlatım kullanmaktadır: "... ma langue natale, Kharazmienne..."

⁶¹ *Kitâb el-Hind*, editör E. C. Sachau, Haydarabad, Dekka 1958, s. 12.

⁶² s. 81.

⁶³ Muhammed el-Kazvîni, *a. g. e.*, s. 249'da bu bağa karşı çıkmıştır. Burada, yanılan Kazvîni olup, şaşılacak bir biçimde, Nizâmî'nin söyledikleri doğrudur. Kazvîni, sadece, Hârezm-Şâh'ın kimliği konusunda yanılmıştır. Bununla birlikte, "Mevlâ Emir el-Mu'minin" in sıradan bir Hârezmli olamayacağı, bu nedenle de, soybağının gösterdiği gibi, Hârezm-Şâh İrak'ın torunu olduğu açıktır. E. G. Browne'un, orijinal nüshadan (Kazvîni) bir adım daha ileri giderek, Ebû Naşr'ın büyükbabasının adını İrak diye yazmasının nedenini bilmiyoruz.

⁶⁴ *El-Âsâr el-Bâkiye*, editör E. C. Sachau (2. baskı), Leipzig 1923, s. 184.

⁶⁵ *Tahdîd*, s. 234.

⁶⁶ S. H. Barani'nin de aynı sonuca vardığını memnurlukla belirtmek isterim. Bkz., *Kânûn*, s. V.

rebilir. Eğer doğruysa, bu, Beyrûnî'nin o aileye ya da başka bir soylu aileye mensup olması gerektiğini gösterir; çünkü, kuşkusuz, o hanedana mensup hiçbir soylu kadın rastgele bir çocuğa süt vermeye tenezzül edemezdi. Söz konusu Ahmed'in, sülâlenin son dan bir önceki Hârezm-Şâh'ı Ahmed ibn Muhammed ibn 'Irâk'dan başka biri olmadığı 'Irâk hanedanının son Hârezm-Şâh'ı Ebû 'Abd Allâh'ın, onun üvey kardeşi olduğu kanısındayım. Bu varsayım, aşağıda belirtilen olgulardan ötürü daha da inandırıcı olmaktadır: (i) Beyrûnî, Ebû 'Abd Allâh ve Kurkânc Emiri Me'mûn arasındaki savaşın bir sonucu olarak, saklanmak ve sonunda Hârezm'den göçmek zorunda kalmıştır;⁶⁷ çünkü kendini okumaya adanmış, matematik sorunları çözen ve astronomi gözlemleri yapan yirmüç yaşında bir genç adamın, Hârezm-Şâh ve amcasının duacısı ya da destekleyicisi olmuş olsa bile, anayurdundan göç etmek zorunda kalması için hiçbir neden göremiyorum; (ii) Beyrûnî, kendisinden hiçbir zaman "Hârezmî" diye sözetmemiştir — bunun nedeni, öyle görünüyor ki, Beyrûnî'nin, sürgünde bile Me'mûnîlerce izlenmekten korkması ve kendi halkı ile "yeniden birleşinceye" değin "Beyrûnî" adıyla ün yapmış olmasıydı; (iii) Beyrûnî, Maḥmûd'un Hârezm'in başkanı olduğunu ilân ettiği bir yılda, üstelik tam aslanın ininde, Gazne gibi bir yerde onun hoşuna gitmeyecek bir davranışta bulunma yürekliliğini gösterebilmiştir.⁶⁸ Annesinin odun taşıyıcı olduğu belirtilen şiire gelince, bu deyim kesinlikle şiirsel etki yaratmak için kullanılmıştır; bu şiirde, Ebû Leheb, Beyrûnî'nin babası değil, kendisidir; öte yandan, annesinin oduncu (*ḥammâlah el-ḥaṭab*) oluşu, eğer kendisi Ebû Leheb olmasaydı, bilinemezdi. "Ebû Leheb" ve "*Ḥammâlah el-Ḥaṭab*" deyimlerinin ikisi de, "edepsiz bir ihtiyar" (şaykh bi-lâ adab) ve "küçümsenecek bir kadın" yerine metaforik olarak kullanılmıştır.

Beyrûnî, öğrenimine çok genç yaşta, büyük bir olasılıkla, Ebû Naşr el-Manşûr'un gözetiminde başlamıştır (Bildığımız kadarıyla, Ebû Naşr, Beyrûnî'nin, öğretmeni olduğunu söylediği tek kişidir). S. H. Barani, kesinlikle burada yanılığa düşmüştür.⁶⁹ Belki de, Beyrûnî'nin öylesine

⁶⁷ *Tahdîd*, s. 81.

⁶⁸ *Kitâb el-Cemâhîr*, s. 26-27.

⁶⁹ S. H. Barani, Bandâd el-Saraḥsî (metinde, Sarhasnî) adında birisinin de hocası olduğunu belirterek, bu savını kanıtlamak için *El-Âsâr*, s. 184, 20. satırdan alıntı yapmaktadır (Bkz., Barani, *Al-Berûnî*, Lucknow 1915, s. 41). Barani'nin burada bir yanılığa düştüğü açıktır; çünkü, alınan metinde "ustâdhî" diye sözü edilen kişi, Ebû Naşr'dır. Abdus Salam Nadvî, aynı savı öne sürmüş ve bu savı desteklemek için de, *El-Âsâr*'ın 25. sayfasını göstermiştir. Alınan metin, öne sürülen savı desteklememektedir; çünkü, sadece Muhammed ibn İshâk ibn Ustâdh Bandâd el-Saraḥsî diye birinin adı örnek olarak alınmıştır (Bkz., 15. satır).

küçük yaşta astronomi ve matematik bilimlere yakından ilgi duyması, onun Ebû Naşr'ın öğrencisi olmasının bir sonucudur. *Tahdîd* adlı eserinde,⁷⁰ yaklaşık olarak H. 380 yılında yaptığı bir astronomik gözlemden söz etmesi, o sırada aşağı yukarı onsekiz yaşında, hattâ daha da genç olduğunu göstermektedir. H. 385'te, yirmiüç yaşına bastığında, oldukça büyük ölçüde yeryüzünün yüzeyini ölçmek için gözlemler yapmış; Hârezm'in çeşitli yerlerinin enlemlerini dikkate değer bir doğrulukla saptamış bulunuyordu.⁷¹ H. 385-387 yılları arasında ne yaptığını bilemiyoruz. Ama onun, Kâth'da ya da bu kente yakın bir yerde oturmayı sürdürdüğünü, kendini en çok kitap okumaya adanmış, matematik astronominin o zaman daha çözülmemiş sorunlarını, olasılıkla, o zamandanberi "Beyrûnî Sorunları" diye bilinen sorunları çözmeye çalıştığını tahmin etmek yerinde olur. H. 387 yılında, Kâth'da, Ebû'l-Vefa' el-Bûzcânî ile işbirliği yaparak, ayla ilgili bir gözlem yapmıştır; Bûzcânî'nin Bağdat'tan yönettiği bu gözlemin amacı, iki kent arasındaki boylam farkını saptamaktı⁷² (Sonuç, tam 15°dir). Bu gözlemden kısa bir süre sonra, Beyrûnî, Hârezm'den ayrıldı. Curcân'a kesin olarak ne zaman vardığını ve Kâbûs ibn Vaşmgîr'in koruyuculuğu altına ne zaman girdiğini bilemiyoruz. *El-Âşâr*'da, Beyrûnî, Kâbûs'un lûtfuna ermeden önce Rey'de bulunduğuna⁷³ değinmiştir; bu nedenle de, eğer Curcân'a daha önce de gitmemişse, Dihistân üzerinden doğrudan giden yolla değil, Hırasân'dan geçerek gittiği anlaşılmaktadır. Rey'de bulunduğu sırada yoksullaştığı anlaşıldığından, Hârezm'den ayrılışı ile Rey'e ulaşması arasında bir sürenin geçmiş olması gerektiği sonucu çıkarılabilir. H. 390 yılının sonlarında *El-Âşâr*'ı yazmaya başladı;⁷⁴ ama o sırada *Kitâb Tecrîd el-Şuâ'ât ve'l-Envâr*'ı yazmış ve Kâbûs'a sunmuş bulunuyordu.⁷⁵ Kâbûs, Curcân'ın yönetimine H. 388 yılında dönmüştür; bu nedenle de,

⁷⁰ s. 234.

⁷¹ Bkz., örneğin *Tahdîd*, s. 52-53, 81, 232 ve 236; *Kânûn*, s. 365.

⁷² *Tahdîd*, s. 236.

[Barani'nin (*Kânûn*, s. v. de), Beyrûnî'nin, Ebû Naşr'ın hocası olduğunu belirttiği Ebû el-Vefâ' el-Bûzcânî ile ilişki kurmasını sağlayan kimsenin Ebû Naşr olduğu düşüncesini nereden çıkardığını bilmiyorum. Barani, belki de, *Rasâ'il abi Naşr Mansûr ibn Irak ilâ el-Beyrûnî*'ye yazdığı önsözde, (Haydarabad, Dekka 1948), Ebû Naşr'ın, Ebû el-Vefâ'nın öğrencisi olduğunu belirten Z. A. el-Mûsavî'ye dayanmaktadır. Öyle ya da böyle, Barani, iki büyük astronomun bir güneş tutulmasını gözlemlediklerini belirtmekle yanılığa düşmüştür; gerçekte, iki astronomun "birlikte" gözlemledikleri olay bir ay tutulmasıydı].

⁷³ s. 338.

⁷⁴ *El-Âşâr*'da, Beyrûnî, tarihi çevirmek için 1.12.1311 İskender yılını almaktadır; bkz., s. 194. Hesaplandığında, bu günün, H. 390 *Şevvâl* ayına rastladığı görülmüştür.

⁷⁵ *El-Âşâr*, s. 10.

Beyrûnî'nin yaklaşık H. 389 yılında onun tarafından kabul edildiği anlaşıl-
maktadır. Bundan önce, Cîlân (Gilân) İspahbud'u⁷⁶ (olasılıkla, kızı
Kâbus'un oğlu İskender'le evlenmiş olan⁷⁷) Marzubân ibn Rüstem'in⁷⁸

⁷⁶ Öyle görünüyor ki, unvan (İspahbud Cîl Cîlân), Jalâl Humâ'î'yi (*Tafhîm*, s. v.) ve Z. A. Azhar'ı ("Al-Berûnî kâ Waṭan awr Uskî-Şâ'iri", *Al-Ma'ârif*, Kasım 1973, s. 5-22) yan-
lış görüşlere sürüklemiştir. Azhar, "... Beyrûnî'nin bazı kral saraylarında bulunduğunu;
385/995'e kadar, Hâzrem Krallarının *Âl 'Irâk* kesimi sarayı; 387/997'ye kadar Mâzenderân
İspahbud'u Marzubân ibn Rüstem'in sarayı; 388'e kadar tâ Tabaristân'da Kâbus ibn
Vaşmgîr'in sarayı ile bağıni sürdürdüğünü..." öne sürecek kadar ileri gitmiştir. Tarihleme-
nin yanlışlığı bir yana, Azhar'ın, "Mâzenderân" ve "Tabaristân" kelimelerinin her zaman
jeopolitik varlığı belirtmeyebilse de, bu kelimelerin aynı coğrafi bölgeyi belirttiklerinin farkı-
na varmadığı açıktır. Azhar, Marzubân'ın Kâbus'a tâbi olduğunu ve Kâbus'un, üç bölge-
nin, Curcân, Tabaristan ve Cîlân bölgelerinin tümünün de hükümdarı olduğunu da farkı-
na varmamıştı. Humâ'î, Beyrûnî'nin *Makâlid* adlı eserini "İspahbud Tabaristân Cîl Cîlân
Marzubân ibn Rüstem ibn Şarvîn" için yazdığını belirtmiştir; bundan anlaşıldığına göre,
Humâ'î, Marzubân'ı, ya Tabaristân ve Cîlân'ın, ya da (Cîl'in "kesim" ya da "bölge" anla-
mına geldiğini varsayarak) Cîlân'ın bir bölgesi olan Tabaristân'ın hükümdarı olarak kabul
etmiştir.

Gerçekten, Cîlân adında, aynı zamanda Cîl de denen bir bölge vardı. Tabaristân ve
Curcân ise, o sıralarda Hazer Denizi kıyısında uzanan öteki iki bölgeydi (Bu terimlerin kul-
lanılışı için bkz., G. L. Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, tıpkı basım, Londra
1966, s. 172-174 ve 368-381; ve H. L. Rabino, *Mâzandarân and Astrâbâd*, Londra 1928, I. ve
X. bölümler).

"İspahbud", Tabaristân/Mâzenderân'ın hükümdarlarının unvanıydı. (Bkz., M. P. Şâd,
Farhang Anand Râj, cilt 1, Tahran 1335 Hurşîdî, s. 256). İbn İsfendiyâr'a göre (*Târîh Ta-
baristân*), bu unvan, Tabaristân'ın iki ayrı sülâlesine, "Bâwand... ve Qârinwands ya da Vaş-
mgîr sülâlesi..."ne doğru olarak uygulanabilir (Bkz., E. G. Browne'un, *History of Tabaristân*
çevirisi, Leyden ve Londra 1905, s. 91-92). Bu nedenle, ya Marzubân, Humâ'î'nin belirttiği
gibi Tabaristân hükümdarı (İspahbud'u) idi, ya da, kanımca (Kâbus'un kuzeni ve onun oğ-
lunun kayınbabası olan) Marzubân'a, "Cîl Cîlân" unvanı verilmişti. Bunun böyle olabilece-
ğini kanıtlayan olgu, İbn İsfendiyâr'a göre, son Sasanî hükümdarı Yazdgird'in, Cîlân'ın o
zamanki hükümdarı olan Cîl'e, "Cîl-Cîlân Farşvâdgar-Şâh" unvanını vermiş ve onu Ta-
baristân'a vali olarak atamış olmasıdır (Bkz., *a.g.e.*, s. 97). Herhalde, bu sorunun daha araştı-
rılması gereklidir.

⁷⁷ Z. A. Azhar, *a.g.e.*, s. 6, Beyrûnî'nin, H. 387 yılına değin Marzubân ibn Rüstem'in
sarayı ile bağıni sürdürdüğünü belirtmektedir; ancak bu görüşü hangi kaynağa dayanarak
öne sürdüğü açık değildir. Herhalde, bu görüş, Beyrûnî'nin (daha önceki bir tarihte Cur-
cân'a gitmemişse) H. 387 yılında Kâth'da bir gözlem yapmış olması olgusuna ters düşmek-
tedir.

⁷⁸ 'Unsur el-Ma'âlî Keykâ'ûs ibn İskender ibn Kâbus ibn Vaşmgîr, daha çok *Kâbûs
Nâme* diye bilinen *Kitâb Naşîhat Nâme* adlı eserinde, annesinin Prens (malikzâde) Marzubân
ibn Rüstem ibn Şarvîn'in kızı olduğunu belirtmektedir (Bombay, 1325/1907 bas., s.4; an-
cak, Levy'nin Londra 1951 baskısında, adı, s.6'da, Marzubân ibn Rüstem Şarvîn olarak ve-
rilmiştir). Beyrûnî'nin *Risâle el-Fihrist* adlı eserinde (Sachau'nun *El-Âşâr* baskısında verildiği
gibi) Beyrûnî, İspahbud, Cîl Cîlân Marzubân ibn Rüstem için bir kitap yazdığından sözet-
mektedir. Keykâ'ûs'a göre, büyükbabası, *Marzubân Nâme*'nin yazarıydı (Levy'nin baskısı,

koruyuculuğu altına girmiş olabilir; çünkü *Kitâb Makâlîd 'İlm el-Hey'et Yahdâs fî Basî' el-Kure* adlı kitabını ona sunmuştur.⁷⁹

Bununla birlikte, bu kitabı, Kâbûs'un yanında bulunduğu sırada da yazmış olabilir.⁸⁰ Durum ne olursa olsun, Beyrûnî, H. 390 yılına değin, aralarında (elyazması bugüne değin kalmış ve bu sorunların bazılarında bir ölçüde ışık tutabilecek olan) *Kitâb fî İstî'âb el-Vucûh el-Mumkine fî Şan'at el-Uşşurlâb*'in da bulunduğu en az on kitap ve "genç bilim adamı" (*fetâ el-fâdil*) İbn Sînâ ile yaptığı görüş alışverişini yazmıştır.⁸¹

Curcân'da kaldığı süre içinde, bazı bilimsel sorunlara ilişkin olarak, biri H. 393 *Rebûs-sânî*'de, öteki, H. 393 *Şevvâl*'de, en az iki astronomik gözlem yapmış⁸² ve yeryüzünün çevresinin bir derecesini ölçmek için bazı

s.6); bundan, bu değerli kişinin bilime duyduğu ilgi açıkça anlaşılmaktadır. Ondan, Tabaristân'ın iki bilge ve filozof kişisinden biri olarak sözeden İbn İsfendiyâr, onun aynı zamanda, Tabarî lehçesiyle, *Niki-Name* diye bilinen bir şiir *Divân*'i olduğunu da öne sürmektedir (Bkz., E. G. Browne'un, *Târîh Tabaristân*'ın kısaltılmış çevirisi, Leyden ve Londra 1905, s. 86). Jalâl Humâ'î (Beyrûnî'nin *Kitâb el-Tafhim* adlı eserine yazdığı önsözde), Beyrûnî'nin *Makâlîd 'İlm el-Hey'et* adlı eserini Curcân'da yazdığını ve bu eseri, "Tabaristân İsfahbud'u "Cil Cilân" Marzubân ibn Rüstem ibn Şarvîn'e sunduğunu belirtmektedir (s.V, not 2). Humâ'î'nin ekledikleri, tahminden öte bir anlam taşımıyorsa, Beyrûnî'nin *Makâlîd*'ini sunduğu kişi ile Keykâ'ûs'un anne tarafından büyükbabasının aynı kişi olduğu görüşü hemen hemen kesinlikle saptanmış görünecektir. İbn İsfendiyâr'a göre (*a. g. e.*, s. 225), İspahbud Rüstem ibn Şarvîn ibn Şehriyâr Bâvand'ın, Kâbûs'un dayısı (dolayısıyla da, Marzubân ibn Rüstem'in Kâbûs'un kuzeni) olması, bu görüşe daha da güvenilirlik kazandırmaktadır.

Cilân, Tabaristân ve Curcân, Kâbûs'un yönetimi altındaydılar (Bkz., M. B. Bedağşânî, *Târîh Iran*, cilt 2, Lahor 1971, s. 146). Cilân (aynı zamanda Cil de denir), kuşkusuz, Ziyârililerin atalarının yurdu olup, Keykâ'ûs'a göre, *loc. cit.*, atalarından Arghaş Farhâdân, Keyhüsrev zamanında Cilân'ın hükümdarıydı. Ziyârililerin, Tabaristân ve Curcân'daki yönetimlerinin 319/931 yılında Mardâvic ibn Ziyâr ile başladığı bildirilmektedir. (Bkz., H. L. Rabino, *Mâzandarân and Astrâbâd*, Londra 1928, s. 141. Bedağşânî'ye göre, *a. g. e.*, s. 143, Mardâvic, 316/928 yılında, Hemedân'ı olduğu gibi Tabaristân'ı da ele geçirmiş bulunuyordu. Ancak, benim bu konuda bazı tereddütlerim var. Bkz., İbn İsfendiyâr, *a. g. e.*, s. 204-217). Kâbûs, 388/998'de Curcân'a döndüğünde, Tabaristân ve Cilân üzerinde de yeniden egemenlik kurmayı başarmıştı (Bedağşânî, *a. g. e.*, s. 146).

⁷⁹ Beyrûnî, *Risâle Fihrist Kutub Muhammed ibn Zekeriyâ el-Râzî* (Sachau'nun *El-Âşâr* bas., Leipzig 1923, s. XXXX).

⁸⁰ Jalâl Humâ'î, Beyrûnî'nin *Kitâb el-Tafhim*'inin önsözünde, Beyrûnî'nin *Makâlîd 'İlm el-Hey'et*'i Curcân'da yazdığını belirtmektedir (Bkz., s. 5, not 2). Humâ'î'nin hangi otoriteye dayandığını bilmiyorum; ancak söylediği doğruysa, Beyrûnî'nin Marzubân "Sarayı" ile bağlantı olması olasılığı daha da azalmaktadır.

⁸¹ Beyrûnî, *El-Âşâr*, s.10, 25, 79, 138, 185, 211, 213, 230, 257, 295, 297 ve 357 (Ayrıca bkz., s. XX).

⁸² *Kânûn*, s. 740-741.

çabalar harcamıştır. Dihistân ve Guz Türklerinin ülkesi arasındaki bazı yerleri seçmiştir.⁸³ Onun, H. 394 yılında, Ebû el-Hasan ‘Alî ibn el-Me’mûn’un çağrısı üzerine Hârezm’e dönüp dönmediğini, eğer dönmüşse, bundan sonra yaşamını Hârezm’de sürdürüp sürdürmediğini bilmiyoruz.⁸⁴ Ancak onun, H. 394 yılının 14 *Ramazan*’ında, Hârezm’de, (olasılıkla o sırada başkent olan) Curcâniye’de bir astronomi gözlemi yaptığını kesin olarak biliyoruz.⁸⁵ Buraya, ay tutulmasını gözlemek için gelmiş sonra da geldiği yere dönmüş olması olanaksız değildir; ancak, *kasîde*’den anlaşıldığı gibi Beyrûnî’nin Kâbûs’tan hoşnut olmadığı⁸⁶ ve ülkesindeki bazı etkili arkadaşlarının, Beyrûnî’nin geri dönmesini, o zamanki Hârezm-Şâh ‘Alî tarafından kabul edilmesini ve önemli bir göreve atanmasını sağlamış oldukları bana daha olası görünüyor (Hangi tarihte olursa olsun, Beyrûnî, Hârezm’e döndükten kısa bir süre sonra kıskanç kimselerin ona çok gördükleri bir göreve atanmış, akıllı ve iyi yürekli kimseler ise onu bu görevde görmekten kıvanç duymuşlardır⁸⁷). ‘Alî, H. 399 yılında ölmüş;⁸⁸

⁸³ Bkz., *Tahdîd*, s. 204.

⁸⁴ Barani, Beyrûnî’nin ‘Alî’nin çağrısı üzerine H. 394 yılında yurduna döndüğünü kesin olarak belirtmektedir; bkz., *Kânun*, s.vi. Bildiğim kadarıyla, Barani, Beyrûnî’nin Hârezm’e dönüş tarihi olarak H. 394 yılını saptayan tek yazardır; tüm ötekiler (*El-Berûnî*’de, Barani de dahil), bu tarihin çok daha sonra, H. 400-403 yılları arasındaki döneme rastladığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, bu görüşü (metinde sözü edilen gözlem dışında) destekleyen hiçbir kanıt olmadığından, bunun Barani’nin bir tahmini olduğu anlaşılmaktadır. (‘Alî, belki de H. 394 yılında hükümdardı; Beyrûnî, H. 394 yılında Curcâniye’de bir gözlem yapmıştır; herhalde, Curcâniye o sırada Hârezm’in başkentiydi; Beyrûnî’nin H. 394 yılı ile Ebû el-‘Abbâs’ın tahta çıkışı arasında Hârezm’den ayrıldığı bilinmemektedir; Hârezm’e ne zaman dönmüş olursa olsun, Beyrûnî, dönüşünden kısa bir süre sonra yüksek bir göreve atanmıştır; *kasîde*’de yer alan koruyucular listesinde ‘Alî’nin adı da vardır; bu nedenle, Beyrûnî, H. 394 yılında ‘Alî’nin çağrısı üzerine yurduna dönmüştür. Bununla birlikte, onun, bir başkasının çağrısıyla dönmüş olabileceği, bu kimsenin onun ‘Alî tarafından kabul edilmesini ve bir süre sonra da hükümet hizmetine girmesini sağlamış olabileceği olasılığı üzerinde durulmamıştır.

⁸⁵ *Kânun*, s. 74.

⁸⁶ Beyrûnî’nin Kâbûs’tan hoşnut olmayışının bir kanıtı da, onun *El-Âîrârî*, H. 428 yılına değin yayımlanmış olması ve daha sonraki eserlerinde ona karşı sıcak duygular dile getirmemiş olmasıdır.

⁸⁷ *Tahdîd*, s. 81.

⁸⁸ Hamîd ‘Askarî, *a. g. e.*, s. 461, ‘Alî’nin yaklaşık olarak 1009 yılında öldüğünü söylemekte, ancak kaynak göstermemektedir. Bu tarihi nereden aldığını anımsamıyorum. Bununla birlikte, Beyrûnî *apud* A. F. el-Beyhâkî, s. 667, yedi yıl Me’mûn’un hizmetinde bulunduğunu belirtmektedir. H. 406 yılının üçüncü çeyreğine değin görevde kaldığı kabul edilirse, Me’mûn’un hizmetine H. 399 yılında girmiş olması gerekir.

bunun üzerine, Beyrûnî, Me'mûnîlerin son Hârezm-Şâh'ının hizmetine girmiş; bu genç prensin edebiyat toplantılarına katılmış, iç ve dış sorunlarla ilgili olarak ona öğütler vermiş, en az bir gizli görev (Me'mûn adına, Halife'nin elçisinden onur giysisi ve Unvanlar Belgesi'ni almak) üstlenmiş, başkaldıran önderleri yatıştırmış, içki sofralarında yer almış⁸⁹ ama açıkça anlaşıldığına göre, ona hiç kitap okumamış ve onun için hiç bir şey yazmamıştır.⁹⁰ H. 406 yılına değin, onun hizmetinde kalmış, bu tarihte olasılıkla görevinden ayrılarak bir kez daha bilimsel çalışmalarına dönmüştür (H. 406 *Şevvâl* ile H. 407 *Receb* arasında, Beyrûnî'nin Curcânîye'de bazı astronomik gözlemler yaptığını görüyoruz).⁹¹

Bununla birlikte, hükûmet hizmetinde çalışmayı sürdürmüş ve bu gözlemler, Ebû el-Abbâs'ın lûtfuyla yapılmış da olabilir. Ama onun Me'mûn'un son günlerinde vezir olduğu yolundaki görüşler tümüyle dayanaksızdır.⁹²

⁸⁹ A. F. el-Beyhakî, *a. g. e.*, s. 667-675.

⁹⁰ Beyrûnî'nin onun için bir kitap yazıp yazmadığını bilmiyoruz. A. F. el-Beyhakî'de, ona kitap okuduğundan ya da onunla bilimsel sorunları tartıştığından sözedilmemektedir. H. 401 yılında Curcânîye'de yapılan kulenin yapımına katıldığına ilişkin olarak dolaysız bir kanıt da yoktur. Bununla birlikte, Beyrûnî'nin o sırada, inşaat yerini bizzat ziyaret eden Ebû el-Abbâs'ın hizmetinde bulunuşu ve Beyrûnî'nin proje ile şu ya da bu biçimde ilgilenmek için gerekli yeteneğe sahip oluşu, bu projede bir rol oynamış olması gerektiği görüşüne kolayca yolaçmaktadır (Beyrûnî, H. 397 yılında, *Gunbad Kâbûs*'ün yapımı sırasında Kâbûs'un hizmetinde bulunmuş olsaydı, bu görüş büyük ölçüde güç kazanırdı; ama, Beyrûnî'nin H. 394 yılında Curcânîye'de bulunduğunu biliyoruz; onun, Hârezm'e bu gidişinden sonra Curcân'a döndüğüne dair de elimizde hiçbir kanıt yoktur).

⁹¹ *Tahdîd*, s. 49, 53, 89, 101 ve 118; *Kânûn*, s. 618, 619, 620, 622 ve 661.

⁹² "Anlaşıldığına göre, Me'mûn, Beyrûnî'yi kendisine Bakan olarak atamıştır."— Barani (*Kânûn*, s. vi).

Bununla birlikte, A. F. el-Beyhakî, asilerin veziri (Ebû el-Abbâs'ın veziri) öldürdüklerini kesinlikle belirtmektedir; *Târîh Beyhakî*, s. 675. Bu nedenle, Beyrûnî, vezir olmuş olamaz. Beyrûnî'nin H. 406 *Şevvâl* ile 407 *Receb* arasında bir dizi astronomi gözlemi yaptığını görmüştük. Bu nedenle, onun bu dönemde vezir olma olasılığı söz konusu olamaz. Bundan başka, A. F. el-Beyhakî'nin, Ebû el-Abbâs'ın öldürülmesine yolaçan olaylarla ilgili olarak verdiği bilgilerde, öyle görünüyor ki, Beyrûnî'nin danışmanlık rolü oynadığı son kez, o sıralarda Üzgand bölgesinde savaştıkları bildirilen Khân ve İlak arasında bir uzlaşma sağlanması için Ebû el-Abbâs'a öneride bulunduğu zamandır —bunun, Ebû el-Abbâs'ın ölümünden en az bir yıl önce olması gerekir; çünkü bu olayla Ebû el-Abbâs'ın öldürülmesi arasında geçen olaylar için en az bu kadar süreye gerek vardır. Herhalde, A. F. el-Beyhakî'nin anlattıkları, Beyrûnî'yi (yönetim yetkileri olan) bir vezir olarak değil, sadece, (başkaldıran önderleri yatıştırabilmesi için yeterince önemli) bir sır ortağı ve danışman olarak göstermektedir.

H. 407 yılının *Şevvâl* ayında, *Ebû el-Abbâs el-Me'mûn*, isyancılar tarafından öldürülmüş, bunun üzerine Maḥmûd, Hârezm'e yürümüş, ayaklananları bastırması ve Ebû el-Faḍl el-Beyhâkî'ye inanmamız gerekirse, H. 408 yılı başlarında,⁹³ Hârezm'in aristokrasisinin tüm üyelerini Gazne'ye götürmüştür.⁹⁴ Gazne'de ne olduğunu bilmiyoruz; tek bildiğimiz, o yıl, Beyrûnî'nin yürekli karşı duruşu Maḥmûd'un öylesine canını sıkımişti ki, cüretli bilim adamını hiçbir zaman bağışlamamıştır. Tutuklanıp tutuklanmadığını⁹⁵ bilemiyoruz; ancak, çok geçmeden, onun Kâbul yakınlarında Ḥayfûr'da astronomik gözlemler yaptığını görüyoruz (*Cemâziyü'l-âhir* H. 409).⁹⁶ Maḥmûd, Hindistan'da Mathura seferinden dönerken, Mathu-

⁹³ *Târîḥ Beyhâkî*, s. 676 vd.

Bu, bizi şaşırtmamalıdır. Maḥmûd, Hârezm'e, asilere bir ders vermek ya da kızkardeşinin kocası, Ebû el-Abbâs'ın öldürülmesinin öcünü almak için değil, bu eyaleti genişleyen ülkesine katmak için gelmiştir. Durum ne olursa olsun, eyaletin soylularının çoğunluğu, Maḥmûd'u hükümler olarak kabul etme düşüncesine karşı oldukları; Ebû el-Abbâs'ın ölümünden sonra, Me'mûn'un soyundan bir prensin (Ali'nin oğlu) Hârezm-Şâh olarak ilân edildiği açıktır; bu nedenle de, belli bir soylunun Ebû el-Abbâs'tan yana ya da ona karşı olsa da, Maḥmûd, onun kendisine bağlılığına güvenemezdi (Maḥmûd'un, Ebû el-Abbâs'a bile tam anlamıyla güvenemediğine de değinilebilir; gerçekten, Ebû el-Abbâs'ın elçilerinin aracılığıyla Khân ve İlak arasında barış yapıldığında, Maḥmûd, onun bu girişiminin nedeni konusunda kuşkuya düşmüştür).

⁹⁴ Maḥmûd, Hârezm'e doğru ilerlediği sırada (A. F. el-Beyhâkî'ye göre) hava ısınmıştı; bkz., *Târîḥ*, s. 677-678. Abd el-Vahhâb el-Kazvîni'ye göre, (*Havaşî*) *Çahâr Makâle*, s. 195, Maḥmûd, Gazne'ye gitmek için Hârezm'den ayrıldığı zaman mevsim bahardı. Her ikisinin belirttiği yıl ise H. 408 yılıdır. Bu nedenle, Maḥmûd'un Gazne'ye H. 408 yılı başlarında dönmüş olması gerektiği anlaşılmaktadır.

⁹⁵ S. H. Barani'nin (örneğin, *Comm. Vol.*, s. 34) düşüncesine göre, Beyrûnî'nin Nandana'da dünyanın çevresini saptamak için, "ufkun alçalış açısından yararlanma yöntemi"ni uyguladığı sırada olasılıkla siyasal tutuklu olup, bu olay H. 408-409 yılında meydana gelmiştir. Beyrûnî'nin Hindistan'a H. 411 yılından daha önce gitmediği kanısında olduğumdan, onun, Nandana kalesinde tutuklu olması diye bir sorun da sözkonusu değildir. Bununla birlikte, Nizamî, Beyrûnî'nin tutuklu olduğunu belirtmekte yanılmış olmayabilirse de, bunun nedenini belirtirken kesinlikle yanlıya düşmüştür; Beyrûnî'nin yaşam öyküsündeki boşluk ise (H.408-409), onun tutuklu bulunmasından ileri geldiğini çok iyi kanıtlayabilir. Beyrûnî'nin (bir bölümünü, Nallino'nun *İlm el-Eflâk* aracılığıyla, Barani'nin *Comm. Vol.*, s. 34'te verdiği) *El-Kitâb fi el-Usturlâb*'i ne zaman ve nerede yazdığı saptanabilseydi, bu soruna kesin bir karşılık verilebilirdi (Alıntudan anlaşılacağına göre, bu kitabı, Beyrûnî, kendisinden önce gelen yazar Nayrîzî'nin öne sürmesinin ardından o zamana değin üstünde çalışarak bulduğu "ufkun alçalış açısından yararlanma yöntemi"ni uygulama alanına koyamadan yazmıştır). Bu arada, bir kitap (eğer, *Kitâb fi İstî'mâl el-Usturlâb el-Kurîy* ile aynı kitap değilse), *Risâle el-Fihrist*'te sıralanan eserler arasında yer almamaktadır.

⁹⁶ *Tahdîd*, s. 88 (Barani, ona, Kâbul ve Kandahar yakınlarında rastladığını söylüyor; bkz., *Kânûn*, s. vii; Kandahar'a atıfta bulunulduğunu nereden öğrendiğini bilmiyorum. Atıfta bulunulan yer olarak Gazne'yi aldığımızda, Kâbul ve Kandahar hemen hemen zıt

ra'daki tapınaktan aldığı mücevheri, Beyrûnî'ye o yıl (H. 409) göstermiş olsa gerektir.⁹⁷ H. 410 *Receb* ayından 411 *Şâban* ayına kadar, Beyrûnî'nin Gazne'de bir kez daha bir dizi astronomik gözlem yaptığını görüyoruz.⁹⁸ Yaklaşık olarak H. 413 yılında, onun büyük güçlükler ve zorluklar içinde olduğunu, hattâ münecimlere bile danıştığını görüyoruz!⁹⁹ (Barani, onun *Maḳâle İfrâd el-Maḳâlî*, H. 413 yılında yazdığını söylüyor,¹⁰⁰ ancak, *Maḳâle*'nin basılı metninde¹⁰¹ ne zaman yazıldığına ilişkin hiçbir bilgi yoktur). Bununla birlikte, H. 415 yılında, Beyrûnî'nin, "Türklerin en uzak sınırlarından" gelen elçilerin, güneşin yeryüzünün üstünde döndüğü bir yer olduğu yolundaki anlatımlarıyla ilgili olarak, Maḥmûd tarafından çağrıldığını ve bu konuda Maḥmûd'un merakını giderdiğini görüyoruz.¹⁰² Öyle görünüyor ki, Beyrûnî, bu fırsattan yararlanarak, yerler ve uzaklıklar hakkındaki bilgisini artırmıştı.¹⁰³ H. 416 yılının *Receb* ayında Gazne'de *Tahdîd* adlı kitabını bitirmiştir.¹⁰⁴ O sıralarda, belki de daha önce, Sanskritçe *Karana Tilak* adlı eseri Arapçaya çevirmiştir.¹⁰⁵ Bu iki eserden, onun daha o zaman Hindistan'a gitmiş olduğunu, orada, dünyanın çevresinin uzunluğunu saptamak için "ufkun alçalış açısından yararlanma yöntemi"ni uyguladığını ve *Karana Tilak* adlı esere orada rastladığını öğreniyoruz. H. 418 yılında, Beyrûnî, Kıtâ'i Khân'dan gelen elçilere¹⁰⁶ soru sorma olanağı bulmuştur; onun uzak doğudaki kentlere ilişkin bilgiyi bu elçilerden sağladığı sanılmaktadır.¹⁰⁷ Aynı yıl (H. 418) *Receb* ayında, Beyrûnî, *Risâle fî İstihrâc*

yönlere kalmaktadırlar; böyle olunca da, Barani'nin sözünü ettiği yer —bana, "Cayfûr" diye okunması gerektiği söylenen— Hayfûr olamaz).

⁹⁷ *Kitâb el-Cemâhir*, s. 78.

⁹⁸ *Tahdîd*, s. 280 ve 281; *Kânûn*, s. 365, 408 ve 647.

⁹⁹ Beyrûnî, *Risâle el-Fihrist* (Bkz., *El-Âşâr*, editör Sachau, s. XXXVI).

¹⁰⁰ *Kânûn*, s. vii.

¹⁰¹ *Maḳâle İfrâd el-Maḳâl fî Amr el-Zalâl*, Haydarabad, Dekka 1948.

¹⁰² Yâkût, *Mu'cem el-Udebâ'*, s. 183; A. F. el-Beyhakî, *a. g. e.*, s. 63 ve Minorsky, "On Some of Biruni's Informants", *Comm. Vol.*, s. 235.

¹⁰³ Minorsky, (*Comm. Vol.*, s. 235-236).

¹⁰⁴ *Tahdîd*, s. 281.

¹⁰⁵ Beyrûnî'nin Arapça çevirisi, *Gurra ez-Zîcâl*'in izi bulunmuş, Arapça metin, S. S. H. Rizvi tarafından baskıya hazırlanmış, onun tarafından İngilizceye de çevrilmiştir. Metin ve İngilizce çeviri, *Islamic Culture*'ın 37. (1963) cildinden başlayarak dizi halinde yayımlanmıştır.

¹⁰⁶ V. Minorsky (*Comm. Vol.*, s. 234), elçinin, Liao sülâlesinden İmparator Sheng Tsung (M. S. 983-1031) adına geldiğini belirtmektedir.

¹⁰⁷ *Kitâb el-Cemâhir*, s. 208 ve Minorsky (*Comm. Vol.*, s. 233-234).

el-Avtâr fî el-Dâ'ire adlı eseri yazmıştır; ancak bu eseri nerede yazdığını bilmiyoruz.¹⁰⁸ H. 420'de, olasılıkla Gazne'de, Hârezmî'li bir kadın için *Kitâb el-Tafhîm* adlı eserini yazmıştır.¹⁰⁹ H. 421 yılının *Rebû'ü's-sânî* ayında Maḥmûd ölmüş, iki oğlu arasındaki çekişme, Gazne'ye olasılıkla H. 422 *Cemâziyü'l-âhir*'de varan Mes'ud'un zaferiyle doruk noktasına ulaşmıştır.¹¹⁰ Beyrûnî, o yıl Gazne'de, *Kitâb fî İhtilâf el-Vâkı' fî Tekâsîm el-Akâlîm* adlı eserini bitirmiştir.¹¹¹ *Kitâb el-Hind*'in de o sıralarda yazılmakta olduğuna ve bu eserin Gazne'de H. 422-423 yılında bitirildiğine inanmamız için neden vardır.¹¹² Sürekli çalışmaktan yorgun düşmüş ve kanımca yeterince değerlendirilmemiş olan Beyrûnî, H. 423 yılında ciddi bir hastalığa yakalanmış, bu hastalığı, H. 423 sonlarına doğru ya da H. 424 yılında, yalnızca kararlılık ve iradesiyle yenmiştir.¹¹³

Yazımızı sürdürmeden, Beyrûnî ile Maḥmûd arasındaki gerçek ilişkinin ne olduğunu ve Beyrûnî'nin Hindistan'da ne kadar ve hangi dönemde kaldığını saptamaya çalışacağız. Daha önce de belirtildiği gibi, Beyrûnî'nin Gazne'ye geldikten sonra ve Kâbul yakınlarında astronomik gözlemler yapmadan önce neyle uğraştığını bilmiyoruz. Bu dönem içinde Hindistan'da olmuş olabilir; ancak elimizde bunu kanıtlayacak bir şey yoktur.

¹⁰⁸ *Risâle fî İstihrâc el-Avtâr fî el-Dâ'ire*, Haydarabad, Dekka 1948, s. 226.

¹⁰⁹ *Kitâb el-Tafhîm fî Sinâ'a el-Tencîm*, editör Jalâl Humâî, 1939. Kitabın, bilim adamı olan editörü, s. 135-138, 280-281 ve 427'deki anlatımların, hesaplama sonucu kitabın, Beyrûnî'nin kendisinin kitapta belirtmiş olduğu gibi, Gazne'de H. 420 yılında yazıldığını gösterdiğini belirtmektedir.

¹¹⁰ İbn el-Eşîr, *Ta'riḥ el-Kâmil*, cilt 9, s. 149 ve 150.

(Bununla birlikte, bkz., *Kitâb el-Hind*, s. 203 ve *Kânûn*, s. 688-689; İbn el-Eşîr'in verdiği tarihlerle bağdaşmaz görünmektedir).

¹¹¹ Yâkût, Maḥmûd'un H. 422 yılında öldüğünü, Beyrûnî'nin ise sağ olduğunu ve o sırada Gazne'de bulunduğunu; çünkü, kendisinin (Yâkût'un) o yıl Gazne'de yazılmış olan *Kitâb Takâsîm el-Akâlîm*'i, Beyrûnî'nin kendi el yazısıyla gördüğünü belirtmektedir (*Mu'cem el-Udebâ'*, s. 180). Böylece sözkonusu kitap, H. 422 yılında Gazne'de yazılmıştır. Metinde, verilen başlık, *Risâle el-Fihrist*'ten alınmış olup, Yâkût'un sözünü ettiği kitabın tam başlığı olduğu görülmektedir.

¹¹² s. 203'te, Maḥmûd'un, 400 Yazdicird'in Nevruz'undan tam on Farsî takvimi ayı önce öldüğü; s. 252'de (Somnath'daki) imajın H. 416 yılında tahrip edildiği; s. 206'da ise, Hintlilerin Somnath'ın tahrip edildiği yılı, 947 Sakakâla olarak hesapladıklarını belirtmektedir.

¹¹³ *Risâle el-Fihrist*, *El-Âşâr*'da, s.XXXXVI (altmış yaşından sonra, yani H. 3.12.422 tarihinden sonra yatağa düştüğünü söylemektedir. Hastalık çok ciddi bir hastalıktı; onu bir süre için yatağa bağlamış olsa gerektir. Yaklaşık 61 yaşında, yani H. 3.12.423 dolaylarında, düşünce ayı gözlemediğini görmüştür. *Kitâb el-Hind*'i 423 tarihinde bitirmişse, bundan kısa bir süre sonra hastalanmış olmalıdır).

Yine, H. 411 ve 415 yılları arasında onun nerede olduğunu ve ne yaptığını bilmiyoruz. Tek bildiğimiz, yaklaşık H. 413 yılında alabildiğine şanssız, müneccimlere başvuracak kadar mutsuz olduğudur. Kanımca, bu dönem, onun Hindistan'da kaldığı dönemdir. Danıştığı müneccimlerin onun yaş konusunda büyük ölçüde yanıldıklarını biliyoruz.¹¹⁴ Bunun nedeni, Hintli müneccimlerin, başka bir iklimden ve başka bir soydan gelmiş olması nedeniyle onun yaşını doğru olarak kestiremeyişleri olabilir kanısındayım. Beyrûnî gibi bir dâhi için, yalnız Sanskritçeden Arapçaya değil, Arapçadan Sanskritçeye de kitaplar çevirebilecek ölçüde Sanskritçe öğrenmesi için Hindistan'da kaldığı süre yeterince uzundur. Son olarak, *Karana Tilak*'ın çevirisi olan *Gurra ez-Zicât*'ta, Vijaya Nanda'nın bu Sanskritçe eserini Hindistan'da bulduğunu belirtmektedir. Bu çevirisinde, Beyrûnî, başka dönemlere çevirmek için 25 Şefer H. 416 tarihini almaktadır; bunun nedeni, onun belirttiği gibi, o günün, Maḥmûd'un Yûsuf Hân'la karşılaştığı ünlü bir gün oluşudur.¹¹⁵ Kitabın bu olaydan kısa bir süre sonra yazılmış ve Beyrûnî'nin bu kitabı daha önce Hindistan'da elde etmiş olması gerektiği açıktır. H. 416 yılında, ciddî olarak hastalandığı zamana değin onun Gazne'de tutkuyla kitap ve *makâle*'ler yazmakla uğraştığını görüyoruz; bu dönemde onun Hindistan'a gittiğine ilişkin olarak elimizde hiçbir kanıt yoktur. Neredeyse ölümün kıyısından döndüğü hastalıktan kurtulduktan sonra, Beyrûnî altmışikiyi bulan ilerlemiş yaşında Hindistan yolculuğunu göze alamayacak kadar güçsüz kalmış olsa gerektir. Bundan başka, elimizde bulunan *Kitâb el-Hind*'den sonra yazdığı eserlerin hiçbirinde, yerinde olarak ün kazanmış bu eserinde olduğundan daha iyi bir noktaya varmış değildir. Tersine, Edward Sachau'nun belirttiği gibi, *Kitâb el-Hind*'de öylesine açık bir biçimde birbirinden ayırmış olduğu iki Hindistan dönemini, *Ḳânûn*'da karıştırabilecek duruma gelmiştir.¹¹⁶

Beyrûnî'nin Sanskritçe öğrenmeye başlamasına gelince, Hindistan'a H. 408 yılında gitmemişse, bu dilde ders almaya Gazne'de başlamış olmalıdır.¹¹⁷ Maḥmûd'un emrinde Hintli askerler vardı; bunlar başlıbaşına bir bölük oluşturuyorlar ve kendi yurttaşları olan subayların komutası altında

¹¹⁴ *Risâle el-Fihrist* (Bkz., *El-Âşâr*, s. XXXXVI).

¹¹⁵ Bkz., *Islamic Culture*, cilt 47 (1963), s. 185 (Bu arada, Beyrûnî, Jayananda'nın, Benaras'lı bir tefsirci olduğunu belirtmektedir— belki de bu, Beyrûnî'nin, Benaras'a kadar Hindistan'ın derinliklerine “nüfûz ettiği” yolundaki yanlış inancın kaynağıdır).

¹¹⁶ *Alberuni's India*, s. xvi-xvii.

¹¹⁷ S. K. Chatterji de, Beyrûnî'nin, Sanskritçe ders almaya, kanısınca, tutuklu bulunduğu sırada başladığı görüşündedir. Bkz., “Al-Birûnî and Sanskrit”, *Comm. Vol.*, s. 86.

bulunuyorlardı.¹¹⁸ Gerçekten, öyle görünüyor ki, başkent Gazne'de (tüccarlar ve arasına gelen ziyaretçiler sayılmazsa) bu kente yerleşmiş büyük bir Hintli kolonisi vardı.¹¹⁹ Beyrûnî çocukken, meyva ve bitkilerin adlarını öğrenmek için, Hârezm'i ziyaret eden bir Romalıdan (bir Yunanlıdan?) ders alıyordu;¹²⁰ onun, kendi dillerini ve bilimlerini öğretebilecek bilgili Hintlilerden yararlanmaması düşünebilir mi? Bundan başka, H. 411 ve 415 yılları arasındaki süre, onun resmî görevini yürütürken, bu dönemin başında bu dilin alfabesini öğrenmeye başlaması ve bu dönemin sonunda da bu dilden ve bu dile kitaplar çevirmesine olanak sağlamaya yeterli bir süre olarak görünmemektedir. Beyrûnî'nin, daha *El-Âşâr* adlı yapıtında, planetlerin ve burçların adlarını (altı başka dilin yanısıra) Sanskritçe olarak da verdiği düşünülürse,¹²¹ Sanskrit alfabesini, doğum yeri olan Kâth'da öğrenmiş olması olanaksız değildir.

Onun Maḥmûd'la ilişkilerine gelince, kanımca, Sachau, *Indica* adlı eserinin girişinde, yetersiz kanıtlara dayanmakla birlikte, doğru sonuca varmıştır. Beyrûnî'nin Maḥmûd'a karşı tutumu, yiğitlik, korku, alınganlık ve pişmanlık duygularının karışımıdır. Kimi zaman korkaktan çok yürekli, pişman olmaktan çok alıngan; kimi zaman da hemen hemen tam tersidir. Onun H. 408 yılındaki sivri çıkışının, Maḥmûd'un ömür boyu hoşnutsuzluğuna yolaçtığı biliyoruz; buna karşın, H. 409 yılında Maḥmûd'un ona Mathura'dan aldığı mücevheri gösterdiğini ve H. 415 yılında bir astronomi sorunu konusunda ona danıştığını görüyoruz. Birbirlerine karşı tutumları çift yönlüdür. Beyrûnî kuşkusuz onun sırdaşı ya da saray müneccimi değildi, ama onun hizmetinde, başka bir deyişle, devletin hizmetinde bulunmuş olabilir. Eğer böyle ise, görevi onun Hindistan'ın uzak yerlerinde ve (olasılıkla başka yerlerde) elde ettiği kitapların bedelini ve ona bu kitapları öğretebilecek (Gazne'ye getirilmiş) Hintli *pundit*lerin emeklerinin

¹¹⁸ Bkz., C. E. Bosworth, *The Ghaznavids* 994: 1040, Edinburgh 1963, s. 110. (Bosworth, dayandığı kaynaklar olarak Gardîzî, *Zeynu'l Aḥbâr*, s. 96, *Tarih Beyhâkî*, s. 237, 251-252 ve 497 ve Nâzım, *Sultân Maḥmûd*, s. 140, b. 7'den alıntılar yapmaktadır).

¹¹⁹ Hintli askerlerin, Gazne'de kendi mahalleri olduğu açıktır; bunların, kardeşlerinin, onların *malîcha* ya da saflığını yitirdikleri yolundaki batıl inançları nedeniyle, Hindistan'daki evlerinden uzak kalmaya yazgılı oldukları da açıktır. *Kitâb el-Hind*'den, Kâbul'un Hindu yöneticileri hakkında bilgi ediniyoruz; bu nedenle, Afgan Hindularının sayılarının büyük olması, bunların bazılarının doğal olarak o zamanki başkent Gazne'de yerleşmiş olmalarını gerektirir (Ayrıca bkz., S. K. Chatterji, *a. g. e.*, s. 86).

¹²⁰ Krenkow (*Islamic Culture*, s. 531), *Kitâb el-Şaydana*'dan bu anlamda alıntı vermektedir.

¹²¹ *El-Âşâr*, s. 192-193.

karşılığını ödemesine elverecek, ancak, ona, ne kendisini tümüyle dilediği uğraşlara adanmasına olanak verecek, ne de büyük yeteneklerine uygun düşecek seçkinlikte, ya da onu mutlu kılacak nitelikte bir görev olsa gerektir (S. K. Chatterji, Pencab'ın ülkeye katılmasından sonra basılmış, Maḥmūd'un tuğrasını taşıyan bazı sikkelerin üstündeki Sanskrit efsanesinin, Arapçadan Beyrûnî tarafından çevrilmiş olduğu kanısındadır. Bundan başka, Chatterji, sikkelerin iki dilde çıkarılması kararının Beyrûnî'nin tavsiyesi ile alındığı görüşündedir.¹²² Barani, bir adım daha ileri giderek, bu kararın Beyrûnî'nin önerisiyle alındığını vurgulamaktadır.¹²³ Olasılıkla, Maḥmūd ya da ilgili görevli her kimse, çeviri için Beyrûnî'yi seçmiştir; ama bu amaçla Hintli bir bilim adamının seçilmiş olması da aynı ölçüde olasıdır. Beyrûnî'nin kararın alınmasında etkili olmasına gelince, bu, bildiğimizce, Beyrûnî ile Emir arasındaki ilişkiye ters düşmekle kalmamakta, aynı zamanda Maḥmūd'un, Hintli askerlerden oluşan bir bölüğü hizmetine almaya, Hint eyaletinde iki dilde sikke bastırma kararından çok önce —bu kararın da Beyrûnî'nin etkisiyle alındığı vurgulanmadıkça— karar verdiği gerçeğini görmezlikten gelmektedir).

Anlatımıza kaldığımız yerden devam edersek, Beyrûnî'nin geçirdiği ciddi hastalıktan ötürü büyük ölçüde sarsıldığını ve güçsüz düştüğünü, ama henüz çözülmemiş sorunları çözme, kendisinin ve kendisinden önceki büyük bilim adamlarının vardıkları sonuçları sistemli ve tutarlı bir biçimde sunma, böylece sorunları öğrenciler için çok daha kolaylaştırma konusunda her zamanki gibi kararlı olduğunu görürüz. Bu sıralarda (yaklaşık olarak, H. 423 yılının Şevvâl ayında) *Risâle el-Fihrist*'te sözünü ettiği düşü görmüş, bundan, kendini çalışmalarına ve yazılarına adanması için önünde daha onaltı yıl kadar bir süre olduğu sonucuna varmıştır; benim bundan çıkardığım sonuç ise, öylesine uzun bir zaman bastırılmış olan kendini koruma içgüdüsünün yeniden kendini duyurduğudur. Öylesine ki, o sırada bilinç altındaki en önemli düşünce, gelecek —o tarihte ona belirsiz görünen bir gelecek— düşüncesi idi; dahası, bu olayın onun Mes'ûd'un lütfuna ve parasal desteğine ermesinden önce meydana gelmiş olması gerekir. Aḥmed ibn el-Hasan el-Meymendî, H. 424 yılında ölmüştür. Bu nedenle, öyle görünüyor ki, Sachau, Beyrûnî'nin Gazne sarayı ile ilişkilerinin ancak bu Vezir'in ölümünden sonra kurulduğuna inanmakta haklıydı;¹²⁴

¹²² "Al-Biruni and Sanskrit", *Comm. Vol.*, s. 98.

¹²³ Bkz., *Ḳânûn*, s. ix.

¹²⁴ *Alberuni's India*, s. ix.

ancak Meymendî'nin Beyrûnî'ye düşman olduğu görüşünü destekleyecek hiçbir kanıt yoktur. Bu nedenle, (yaklaşık olarak H. 425 yılının *Şevvâl* ayında) Beyrûnî, Mes'ud'un sarayı ile ilişki kurmuş ve *Kânûn*'ü yazmaya başlamıştır; bu eseri, H. 426 yılında bu genç prence sunmuştur. (Jalâl Humâî *Kitâb el-Tafhîm*'e yazdığı önsözde, Beyrûnî'nin, H. 420 yılında Maḥmûd'un sarayına girdiğini ve *Kânûn* adlı kitabını, onun saltanatının son yılında yazdığını öne sürmektedir.¹²⁵ Kitabın adı kesinlikle Humâî'nin görüşüne aykırı düşecek bir kanıt değildir; ancak kitabın içeriği, onun, H. 423 yılından önce yazılmış olamayacağını¹²⁶ ve H. 426 yılının ortalarında eserin yaklaşık olarak ancak altıda birinin yazılmış olduğunu göstermektedir.¹²⁷ J. H. Kramers, daha da eskiye giderek, "... *Kânûn*'un eldeki en eski nüshasının... 416 yılında tamamlandığını..." öne sürmektedir.¹²⁸ Kramers ya başka bir kitaptan, bir kalem sürçmesiyle, *Kânûn* diye sözetmiştir ya da birisi yanlışlıkla tarihi, örneğin "516" yerine "416" diye yazmıştır. Kitabın, H. 427 yılına değin tamamlanmamış olduğunu, Beyrûnî'nin kendisinden öğreniyoruz.¹²⁹) H. 428 yılının başlarında, Beyrûnî, (daha çok *Risâle el-Fihrist* diye bilinen) *Risâle Fihrist Kutûb ebû Zekeriyâ el-Râzî* adlı kitabını yazmıştır; bu kitapta, Beyrûnî, yaşamına ilişkin bazı olayların yanısıra, eserlerinin de bir listesini vermiştir. Beyrûnî'nin yaşamının daha sonraki yıllarına ilişkin olarak, *Kânûn*'ü H. 428 ve 432 yılları arasında bitirdiği; *Kitâb el-Cemâhir fî Ma'rifet el-Cevâhir* adlı eserini yazıp tamamladığı ve anlaşıldığına göre, Beyrûnî'ye hazineden bağışta bulunmayı sürdüren ve bilim adamlarının Beyrûnî'nin çevresinde toplanmalarını ve Beyrûnî'nin eserlerini onlara yazdırmasını sağlayarak kitapların yazılmasını

¹²⁵ *Kitâb el-Tafhîm*, s. v (Bkz., not 3).

¹²⁶ Beyrûnî, H. 426 yılında 175. sayfaya gelmişti (Bkz., aşağıda not 127). 168. sayfada, o zaman hilâfet tahtında oturan halifenin adını Halife el-Kâ'im bi-Amr Allâh olarak vermiştir. El-Kâ'im, H. 422 yılının *Zi'lhicce* ayının II. günü tahta çıkmıştır. Bu nedenle, Beyrûnî, 168. sayfanın tümünü, *Zi'lhicce* ayının geri kalan günlerinde yazmadıkça, ya da El-Kâ'im'le ilgili atfı daha sonraki bir tarihte eklemedikçe, kitabı yazmaya H. 422 yılında başlamış olamaz. Bununla birlikte, eserin konusu yeni değildir.— Bazılarına, Beyrûnî'nin *El-Âjâr* gibi eski bir eserinde bile rastlanmaktadır.

¹²⁷ 175. sayfada belirtilen günün, Hintlilerin o sırada içinde buldukları yüzyılın 9. ayının 5. günü olduğu öne sürülmektedir; bunun H. 626 yılında bir gün olduğu hesaplanmıştır.

¹²⁸ J. H. Kramers, *a. g. e.*, s. 190.

¹²⁹ *R. el-Fihrist*'te, eser bitirilmemiş olarak gösterilmiştir (H. 428); eserin, H. 432 yılında ölen Mes'ud'un yaşam süresi içinde tamamlandığı görülmektedir.

kolaylaştıran¹³⁰ Mevdûd ibn Mes'ûd'a (saltanatı H. 432-441) sunduğu¹³¹ ve *Kitâb el-Şaydana*'yı yaklaşık olarak H. 442-443 yılında, yaşı sekseni bulduğu sırada bitirdiğinin dışında çok az şey biliyoruz.¹³² Onun ne zaman öldüğünü tam olarak bilmiyoruz; ancak kesinlikle H. 430 yılının *Receb* ayının ikinci günü ölmediğini biliyoruz; Gazanfer, bu tarihe, Beyrûnî'nin en yakın yardımcılarından biri olan Ebû el-Faql el-Saraşî'nin elyazısıyla yazılmış olarak rastladığını ve bu tarihin bir başkasının, Beyrûnî'nin öldüğünde yetmişyedi yaşını doldurmuş, yetmişsekizden yedi ay almış olduğu yolundaki anlatımını doğruladığını belirtmektedir.¹³³ Bununla birlikte, Gazanfer, Ebû el-Muhammid ibn Mes'ûd ibn Muhammed ibn el-Zekî el-Gaznevî'nin *Kitâb el-Şaydana* kopyasını kopya ederken, *Şaydana*'ya göre Beyrûnî'nin 77 yaşında ölmüş olamayacağını farketmemiştir; Gazanfer'in kendisine göre,¹³⁴ Gaznevî, *Kitâb el-Şaydana* kopyasında, kitabın (*Kitâb el-Şaydana*) (o zaman) eldeki tüm nüshalarının büyük bir bölümünün (Ebû el-Muhammid'e göre), Ahmed el-Nehşâ'î'nin elyazısıyla yazılmış olduğunu, kenar notlarının ise pek okunaklı olmayan bir elyazısıyla, Beyrûnî'nin kendisi tarafından çiziktirilmiş olan kaba müsveddeden alındığını belirtmektedir. Beyrûnî'nin ölüm tarihi için en büyük olasılıkla H. 443 yılını alışımın nedeni, *Kitâb el-Şaydana*'nın H. 442 yılı sonunda ya da H. 443 yılının başlarında bitirilmiş olmasının gerekmesi ve Yâkût'un da bu tarihten sözetmesidir. (Elimizdeki metinde,¹³⁵ tarih H. 403'tür; ancak, Yâkût, Beyrûnî'nin elyazısıyla yazılmış ve Gazne'de H. 422 yılında tamamlanmış olan bir kitap gördüğünü belirttiğine göre, bu tarihi vermiş olamaz.¹³⁶ İbn el-Eşîr, Beyrûnî'nin ölüm tarihi olarak 430 yılını vermiştir;¹³⁷ kanımca, bu tarihi — tıpkı Abdus Salam Nadvî'nin yaptığı gibi —¹³⁸ Yâkût'un metnin-

¹³⁰ (*Kitâb el-Şaydana*) ana metnin, bir öğrencinin (Ahmed el-Nehşâ'î) el yazısıyla yazılmış olduğu, kenarlarına Beyrûnî'nin kendi el yazısıyla notlar düşüldüğü bir nüshadan sözedilmektedir (Krenkow, Ebû el-Muhammid'e dayanan Gazanfer'e dayanarak belirtmektedir; bkz., *Islamic Culture*, cilt 4, 1932, s. 532).

¹³¹ *Kitâb el-Cemâhir*, s. 31.

¹³² Kanımca, Beyrûnî'nin kendisi *Kitâb el-Şaydana* adlı eserinin girişinde, o sırada 80 yaşında olduğunu belirtmektedir.

¹³³ Sachau'nun *El-Âşâr*'a yazdığı girişte alıntı olarak yer almaktadır, s. xxxvi.

¹³⁴ Krenkow (*Islamic Culture*, s.532), bu anlatımı, *Kitâb el-Şaydana*'dan almıştır.

¹³⁵ *Mûcem el-Udebâ*; s. 186.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 180.

¹³⁷ *Al-Lubâb fî Tahdhîb al-Ansâb*, editör Muştafa 'Abd el-Vâhid, Mısır 1971, s. 224.

¹³⁸ Abdus Salâm Nadvî, "Al-Bêrûnî", *Comm. Vol.*, s. 256.

den çıkarmıştır. Bu iki bilgin, öyle görünüyor ki, “şelâşîn” (ثلاث) sözcüğünün, “şelâşîn” (ثلاثين) sözcüğünün bozulmuş bir biçimi olduğunu düşünmektedirler. Ancak, kanımca, “erba‘în” (أربعين) eseri kopya eden tarafından dikkatsizlik sonucu dışarıda bırakılmış, bunun sonucu olarak, “443”, “403” olmuştur.)

Firdevsî ve Maḥmûd’dan söz ederken, Edward Sachau, “Kralın, şairin karşısında yer alması durumunda kaybeden kral olmuştur. Firdevsî, dünya düşünce tarihinde kendisine verilen şerefli yeri koruduğu sürece, o güne değin görülmemiş ölçüde dünyalığı üstüste yığan Maḥmûd’un, ölümsüzlüğe yazgılı bir şairi nasıl onurlandıracağını bilmediği bir leke gibi adına yapışacaktır” demektedir.¹³⁹ Bu yargıya karşı çıkmak isteğinde değilim; dileğim yalnızca, Maḥmûd’un, kesinlikle, ölümsüzlüğe yazgılı hiçbir insanı onurlandırmayı bilmediğinin anlaşıldığını eklemektir. Ancak, Kral’ın bilim adamının karşısında olması durumunda; bilim adamı açık bir biçimde kaybetmiştir; aradan ancak dokuz yüzyıl geçtikten sonra, durum yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Başarısızlığın ne denli büyük olduğu, bir süre önce, sürümü büyük gazetelerimizin birinde, “Alberûnî; gelmiş geçmiş en büyük bilim adamlarından biri” gibi bir başlık taşıyan ve içeriği yalnızca, Maḥmûd’un, duvarda, bu amaçla yaptırılmış bir kapıdan çıktığı, kendisinin ise, o gün yüksek bir duvardan atılacağı, ama hiç incinmeden kaçacağı yolundaki başarılı yıldız falından oluşan bir makaleden çıkarılabilir. Sachau bile, Beyrûnî’nin yıldız falcılığı yaparak Gazne’de ekmeğini kazanmış olabileceğini belirtmişti!¹⁴⁰

Bu (şimdi) iyi bilinen yıldız falı kehaneti konusunda ilk “otorite”, bildiğim kadarıyla, Nizâmî el-‘Arûdî el-Semerḳandî’nin (H. 547 ve 552 yılları arasında yazılmış olan) *Çahâr Makâle*¹⁴¹ adlı eseridir. E. G. Browne’un büyük değer verdiği bu düzyazı eseri, aynı zamanda Maḥmûd’un Ebû Naşr el-Mansûr, Ebû el-Ḥayr el-Ḥammâr, Beyrûnî, Ebû Sahl el-Masîhî ve İbn Sînâ’yı çağırdığı, bunların ilk üçünün gitmeyi kabul ettikleri, son ikisinin ise Curcân’a gittikleri yolunda bilgi veren ilk “otorite”dir.¹⁴² Yukarıda belirtilen yıldız falına ek olarak, Beyrûnî’nin doğru çıkan bir başka kehanetinden de söz edilmiştir: Mes‘ûd Sa‘ad Selmân (ölümü H. 515), Sul-

¹³⁹ *Alberuni's India*, s. viii.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. ix-x.

¹⁴¹ Bkz., s. 57. Ancak, Nizâmî, bu bilginin kendisine (أورده أندك) ulaştığını söylemektedir. Doğallıkla, kaynak olarak herhangi bir kitap ya da yazar göstermemektedir.

¹⁴² Bkz., s. 76-80.

tân Razî el-Dîn İbrâhîm ibn Meş'ûd'un (H. 450-492 yılları arasında hüküm sürmüş) oğlu Seyf el-Devle ebû el-Kâsîm Maḥmûd'un Hindistan'a vali olarak atanması üzerine, onun için yazdığı *kâsîde*'de şöyle demektedir:

بسال پنجه ازین گفت بو ریخان بدان کتاب که کرده است نام او تفہیم
کہ پادشاهی صاحبقران شود بجہان چوسال ہجرت بگنت تی وسین وسہ جیم

(Elli yıl önce, *Tafhîm* adlı kitabında, Ebû Reyḥân, âdil Kral'ın —Seyf el-Devle— H. 469 yılında dünyayı yöneteceği yolunda kehanette bulunmuştu.) Jalâl Humâ'î, *Kitâb el-Tafhîm*'in Farsça metnini baskıya hazırlarken (ikisi Arapça) tüm altı eski elyazmasını gözden geçirerek bu kehaneti boşuna aradığını belirtmektedir.¹⁴³ Jalâl Humâ'î'nin bunu yapmasına gerek yoktu; Beyrûnî bir müneccim değildi. Gerçekten, öteki eserlerini bir yana bıraksak bile, *Kitâb el-Tafhîm* adlı eserinin birkaç yerinde, Beyrûnî, Humâ'î'nin kendisinin de belirttiği gibi, yıldızbilim ve yıldız falına bakanları kınamıştır.¹⁴⁴

Çahâr Makâle'ye dönersek, Nizâmî'nin Beyrûnî'nin tam tersi olduğu açıktır: Onun mesleği, saf, boş inançları olan kimseleri ve kibirli Emirleri kandırmaktı. H. 403 yılına ilişkin olarak anlattığı olay, Muḥammed 'Abd el-Vahhâb'ın bile belirttiği gibi, tümüyle olanaksızdır (Bu arada, Nizâmî, İbn Sînâ'nın Kâbûs'la buluştuğunu öne sürer; oysa İbn Sînâ'nın kendisi, İbn 'Ubayd'la ilgili olarak, Curcân'a Kâbûs tutuklandıktan sonra vardığını belirtmiştir).¹⁴⁵ Astrolojik kehanete gelince, kanımca, ikibin yılı aşkın bir

¹⁴³ *Kitâb el-Tafhîm*, s. XIV.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. XIV. Jalâl Humâ'î, *Kitâb el-Tafhîm*'in 316, 400 ve 538. sayfalarına atıfta bulunmaktadır. Huma'î, bu konuyla ilgili olarak, Beyrûnî'nin *Kitâb el-Tenbîh 'alâ Şinâ'ât el-Tememviye* ve *El-Âşâ'*ın sözünü etmektedir.

¹⁴⁵ Bkz., Kiftî, *a. g. e.*, s. 147.

Bununla birlikte, S. H. Barani bu görüşe karşı çıkmıştır: "Bazı bilim adamlarının, İbn Sînâ'nın Kâbûs ile hiçbir zaman karşılaşmadığı yolunda öne sürdükleri görüşe katılmıyorum. Öte yandan, elimizde, yaklaşık olarak H. 402 yılında (yani Kâbûs'un ölümünden önce) ona rastladığına ve onun o sırada Kral'ın hizmetinde bulunduğuyla ilişkin kesin bir kanıt var (Barani, "İbn Sînâ and Alberuni", *Avicenna Commemoration Volume*, Kalkûta 1956, s. 4). Barani, Cûzcânî'nin İbn Sînâ'nın *Kitâb el-Şifâ*' adlı eserinin önsözündeki anlatımına atıfta bulunmuştur. Söz konusu anlatım, adigeçen kitabın basılı metninin 1-2. sayfalarında yer almaktadır (Cilt 1— Isagogee, Kahire 1952). Ancak, Cûzcânî, Kâbûs'un adını vermemiştir. Bununla birlikte, İbn Sînâ'nın ona (İbn Sînâ'ya) Curcân'da rastladığında 32 yaşında olduğunu, İbn Sînâ'nın o sırada "El-Sulṭân"ın hizmetinde bulunduğunu söylemektedir. Bundan, yılın H. 402 yılı olduğu anlaşılmaktadır (İbn Sînâ'nın, H. 370 yılında doğduğu belirtil-

süre önce, Aristo'nun astrolojiye karşı öne sürdüğü ve hâlâ yadsınamayacak olan savı yinelemekten başka bir şey yapmaya gerek yoktur: Aristo,¹⁴⁶ astrolojik ilkelere göre benzer ikizlerin benzer yaşamlar sürmeleri gerektiğini, oysa bunun olanaksız olduğunu belirtmiştir!

Sonuç olarak, Beyrûnî'nin doğum yeri konusunda yanlış görüşlerin nasıl ortaya çıktığını, özellikle, olağanüstü ve görkemli Beyrûn kentinin nasıl var olduğunu, bu kentnin nasıl olup da Sind'e götürüldüğünü ve Beyrûnî'nin orada doğmaya nasıl zorlandığını ele almak istiyoruz.

Beyrûnî'nin doğum yeri ve tarihi konusunda söylediklerine, onun küçük ve az bilinen eserlerinden birinde rastlandığını ve bildiğimiz kadarıyla tanınmış ve önemli eserlerinde bu anlatımı yinelemediğini görmüştük. Beyrûnî'nin çağdaşlarının bilinen eserlerinde de buna benzer anlatımlara rastlamıyoruz. O günlerde Hârezm, Curcân ya da Horasan'da, Beyrûn/Bîrûn/Bêrûn diye bir yerin olmadığı kesindir. Bu nedenle, Beyrûnî'nin nisbesi, onun yaşam öyküsünü ya da *ensâb*'ını yazmak zorunda kalan bir kimse için bir sorun yaratmış olsa gerektir. Bildiğimiz en eski yazarlar olan Ebû el-Hasan el-Beyhaķî ve Sam'ânî de Beyrûnî'nin yaşamını yazmak zorundaydılar. Bu nedenle de, öyle görünüyor ki, yanlış doğrultuda ilk adımı atanlar, birbirleriyle çağdaş olan bu iki yazar olmuştur. *Nisbe*'nin kendisinden başka dayanacakları hiçbir şey yoksa, insan, onun varoluş nedeni ile ilgili olarak aşağıdaki iki sonuçtan birine varabilirdi: (i) Bunun Beyrûnî özel adından alındığı (bu nedenle de, Beyrûnî'nin doğduğu ya da ailesinin geldiği Beyrûn diye bir yerin olması gerektiği) ya da (ii) "dışarıklı" yahut "yabancı" anlamına gelen "Beyrûnî" kelimesinden alındığı (böylece de, Beyrûnî'nin içinde yaşadığı halka yabancı olması nedeniyle böyle adlandırıldığı). A. H. el-Beyhaķî ve Sam'ânî de böyle yapmışlardır; (Beyrûnî'nin yaşam öyküsü hakkında bilgi vermek zorunda olan) Beyhaķî, Beyrûnî'nin Beyrûn denen bir yerde doğduğunu belirtmiş, ancak böyle bir kentle ilgili olarak hiçbir şey duymadığı için, belki de, "tıpkı incinin

mektedir). Ancak, yalnızca "El-Sultân"dan sözedildiğine göre, burada sözkonusu yıl H. 403 yılı ise, El-Cûzcânî'nin anlatımının çok kesin olduğu kabul edilse bile, İbn Sînâ'nın H. 403 yılında da pekâlâ "yaklaşık 32 yaşında" olabileceği gözönüne alınırsa, bu yıl 403 yılı olabilir. Herhalde, Nizâmî'nin söyledikleri tam anlamıyla olanaksızdır; çünkü, Ebû Ubayd, Ebû el-Abbâs'tan değil, yalnızca 'Alî'den söz etmektedir, bu nedenle de İbn Sînâ'nın, Hârezm'den daha H. 399 gibi erken bir tarihte — H. 403'ten dört yıl önce — ayrıldığı kabul edilebilir.

¹⁴⁶ Nerede olduğunu anımsamıyorum. Umarım, bu savı Aristo'ya maletmekle yanılıyorum!

istiridyede içinde bulunması” gibi, Beyrûnî gibi mükemmel bir insanın ancak olağanüstü ve görkemli bir kentten gelmiş olabileceğine inandığı için, bu kentin olağanüstü ve görkemli bir kent olduğunu söylemek zorunluluğunu duymuştur;¹⁴⁷ (*ensâb*’dan sözeden, Beyrûnî’nin yaşamının ilk yıllarını Hârezm’de geçirmiş olduğunu ve “Bîrûnî” kelimesinin “yabancı” anlamına geldiğini bilmesi gereken) Sam‘ânî’nin ise, Hârezmlilerin eyaletin dışından gelen ve onlardan biri olmayan herkese bu lakabı verdiklerini varsayarak, Beyrûnî’nin bu *nisbe* ile bilindiğini ve Hârezmlilerin yabancılardan bu adla sözettiklerini belirtmekte, Beyrûnî’nin, Hârezm eyaletine mensup olmadığını izlenimini vermektedir.¹⁴⁸

Hicrî üçüncü/dördüncü yüzyılda (daha önce ve belki daha sonra da) Sind’de, o zamanki El-Daybul ve El-Manşûrah kentleri (başkalarının yanısıra) Belâzurî,¹⁴⁹ İştâhrî,¹⁵⁰ İbn Hâvkal,¹⁵¹ Muhallabî,¹⁵² en çok da Beyrû-

¹⁴⁷ *A. g. e.*, s. 63 (El-Beyhakî’nin, “Nayrûn”u “Beyrûn” yerine kullanmakla yanlışlığa düşme olasılığını dikkate almıyorum).

¹⁴⁸ *A. g. e.*, fol. 98b.

(“Balad” sözcüğünün, Sam‘ânî tarafından, kasaba anlamında değil, “bölge/eyalet” anlamında kullanıldığını varsayıyoruz. Bununla birlikte, —daha önce varsaydığımız gibi— “balad”ı, “kasaba” ya da “başkent” anlamına gelen “Medîne” karşılığı olarak kullanmış olma olasılığı da vardır. Böyle ise, söyledikleri yalnızca, Beyrûnî’nin Hârezm’de bir kent ya da başkent olan Kâth’lı olmadığını doğrulamış olacaktır. Kullanılan dil, her iki yorumu da elverişli olmakla birlikte, kanımca, burada “balad”, bölge/eyalet anlamında alınmalıdır; çünkü, bir kentte oturanların o kentin dışındaki herkesi yabancı saymaları olası görülmemektedir. Ancak, gerçek böyle olmayıp yalnızca Sam‘ânî’nin bir tahmini ise, onun hangi verilere dayandığını kesin olarak bilmiyoruz).

¹⁴⁹ *Futûh el-Buldân*, editör Rıdvân Muhammed Rıdvân, Mısır H.1350/1932, s. 425.

¹⁵⁰ *A. g. e.*, s. 182 ve 185 (De Goeje’nin okuyuşu, Bâ ile “البرون” dir).

¹⁵¹ *A. g. e.*, s. 323 (İbn Hâvkal, burada İştâhrî’yi kelime kelime kopya etmiştir — eğer her ikisi de aynı kaynaktan kopya etmemişlerse. J. H. Kramers’in okuyuşu ise, Nûn ile “البرون” dir. İbn Hâvkal’ın kitabından alınan bir Sind haritasının faksimili, Sir H. M. Elliot, *a. g. e.*, cilt 1, 32. sayfanın karşısında yer almaktadır. Bu haritada, El-Mansûrah ile El-Daybul arasında, adı hem B, hem de N okunabilen البرون diye bir yer vardır. Ancak, Barani, *Al-Berûnî*, s. 34-35’t e, Lucknow’da *Kitâb Sûret el-Ard*’ın eski bir nüshasından bulunduğunu, bu nüshada, Nîrûn’un yerini gösteren bir haritanın yeraldığını belirtmektedir. Barani’nin, bu yerin adını Nîrûn olarak mı okuduğunu, yoksa haritada noktalarında mı yeraldığını bilmiyorum; her iki durumda da, yerin belirtilmiş olması gerekir).

¹⁵² Ebû el-Fidâ’, *Ta’vîm el-Buldân*, editör Reinaud ve De Slane, Paris 1840, s. 349, Muhallabî’nin, Bîrûn’un müslümanların yaşadıkları bir kent olduğunu söylediğini belirtmektedirler. Bu, Muhallabî, çok büyük bir olasılıkla, *El-Mesâlik el-Memâlik* adlı kitabın yazarı Ebû el-Hüseyn el-Hasan ibn Aḥmed el-Muhallabî’dir (ölümü: H. 380). Bkz., İsmâ’îl Paşa, *Hediye el-Ârifin*, cilt 1, İstanbul 1951, s. 272. I. I. Krachkovski, *Istoria Arabskoi Geograficheskoi Literatury*, Moskova ve Leningrad 1957 (çeviren: Salâh el-Dîn ‘Uthmân Hâşim, *Ta’*

nî'nin kendisi¹⁵³ tarafından sözü edilen bir yer vardı (Büyük bir olasılıkla, bu yerin adı "Nîrûn" ya da "Nayrûn Kot"¹⁵⁴ idi). Arapçada, bu kentin adı, yazarı "Nîrûn" olarak okunmasını istese de, kolaylıkla "Bîrûn/Beyrûn" olarak okunabilir; öyle görünüyor ki, Hicret'in 7. yüzyılında bazı kimseler böyle yapmışlardır. Bu nedenle, anlaşıldığına göre, ikinci adımı (başkaları arasında) Beyrûnî'nin doğum yeri olduğunu belirtmemekle birlikte, Beyrûn'un Sind'de yereldiğini söyleyen ve Beyrûnî'yi buraya bağlayan İbn Ebî Uşaybî'a¹⁵⁵ ve İbn Sa'îd¹⁵⁶ atmışlardır (Ebû el-Fidâ'¹⁵⁷ ve Kalkaşandî,¹⁵⁸ İbn Sa'îd'e dayanarak aynı şeyi yapmışlardır). Son olarak, kanımca, tüm bu bilgileri ilk kez Şhrezûrî, bugünkü biçimde birleştirmiştir: "Beyrûn/Bîrûn" denen olağanüstü ve görkemli neselerin bulunduğu güzel kent, Sind'de, Beyrûnî'nin doğup büyüdüğü bir yerdi.¹⁵⁹

Daha önce, Yâkût, bizi başka bir yanlış yola götürmüştü. Beyrûn diye bir yerin adını daha önce hiç duymadığından, bu *nisbe*'nin Farsça "yabancı" anlamına geldiğini bildiği "Beyrûnî"den geldiği sonucuna varmıştı. Bu konuda bilgili bir adama sorduğu soruya karşılık olarak o kişi (Sam'ânî'ye dayanarak mı?) Hârezmlilerin yabancılara bu adı verdiklerini, Beyrûnî'nin ayrılışı uzayınca, onun da kendileri için bir yabancı olduğunu belirtmiş; böylece de, onu "Beyrûnî" diye adlandırmaya başlayanların Hârezmliler olduğunu ima etmiştir.¹⁶⁰ Bu açıklamayı tatmin edici bulmayan, ancak bu kimsenin, Beyrûnî'nin Hârezm'li olduğu ve onu bu adla çağırانların Hârezmliler oldukları inancını paylaşır görünen Yâkût, Beyrûnî'nin, Hârezm'in başkentinden olmayıp, taşradan geldiği —*min ehl el-rustâk*—

rîh el-Adab el-Cughrâfiy el-Arabîy, Kahire 1963, s. 230), Ebû el-Fidâ'nın, El-Hasan ibn Ahmed el-Muhallabî'nin eserinden oldukça çok yararlandığını belirtmektedir (Krachkovski'nin, bu görüş için kaynağı, Ebû el-Fidâ'nın *Takvîm* inin editörlerinden biri olan Reinaud'dur).

¹⁵³ *Kânûn*, s. 552.

Yayımlanan metinde, sözkonusu yerin adı, "Nûn"la (نون) olarak verilmektedir. Bu kentin koordinatları, Beyrûnî tarafından 94° 30' (doğu) boylam ve 24° 45' (kuzey) enlem (صدل كنه) olarak verilmektedir.

¹⁵⁴ Bkz., H. M. Elliot, *The History of India as Told by Its Own Historians*, editör J. H. Dowson, cilt 1, Londra 1867, s. 396-401.

¹⁵⁵ *Uyûn el-Enbâ fi Tabadât el-A'ibbâ*, cilt 3, Beyrut 1957, s. 29-30.

¹⁵⁶ Bkz., yukarıda not 29.

¹⁵⁷ Ebû el-Fidâ', a. g. e., s. 349.

¹⁵⁸ *Subh el-^cA'jâ'*, s. 64.

¹⁵⁹ Bkz., E. C. Sachau'nun *El-Âşâr el-Bâkiye*'ye yazdığı girişte yer alan *Nuzhah el-Arvâh* tan alıntı, s.LIII.

¹⁶⁰ Yâkût, *Mu^ccem el-Udebâ'*, s. 180.

ona bu adı verenlerin bu kentin halkı olduğu sonucuna varmıştır. Beyrûnî'yi yeniden yaşattığı için kendisine (başkalarından çok) borçlu olduğumuz, E. C. Sachau, Sam'ânî, Ebû el-Hasan el-Beyhakî, Şehrezûrî, Gazanfer ve olasılıkla Yâkût el-Hamevî'nin ifadeleri ve *nisbe*'nin nereden geldiği sorunu karşısında, onun, Sind'de, Beyrûn'da doğduğu ya da oralı olduğu görüşünü hesaba katmaksızın, belki de, Sam'ânî'nin anlatımını, *Medîne-Hârezm*'den sözettiği biçiminde yorumlayarak, Beyrûnî'nin *Medîne-Hârezm*'de değil, Hârezm eyaletinde doğduğu sonucuna varmış, doğum yerinin *Medîne-Hârezm*'in eteklerinde mi, yoksa, eyaletin herhangi bir yerinde mi olduğu sorusunu karşılıksız bırakmıştı. Bununla birlikte, *Al-Berûnî* adlı eserinde büyük ölçüde Sachau'ya (kanımca, haşiyeler aracılığıyla, Muhammed el-Kazvî'nin Sachau'nun görüşlerinin bir özetini verdiği *Çahâr Makâle* ye) dayanmış olan S. H. Barani, öyle görünüyor ki, "Beyrûnî'nin "Beyrûn"dan gelmiş olması olasılığını daha büyük görmüştür; Sir H. M. Elliot'un, "Beyrûn'un Sind'de" olduğu görüşüne karşı çıktığını bildiğinden, Hârezm'in taşrasında (*nevâh*) Beyrûnî'nin doğduğu, bu adı taşıyan bir yer olması gerektiği sonucuna varmıştır. Öyle görünüyor ki, F. Krenkow, Sachau'nun görüşünü kabul etmiş, ondan ileri giderek, Kurkânc olarak kabul ettiği "*Medîne-Hârezm*"ı belirlemiştir. (Bunun nedeni, Krenkow'un sözkonusu dönemde Kâth'ın *Medîne-Hârezm* olduğunu bilme-yişi ya da daha büyük bir olasılıkla, Gazanfer ve Sachau'nun "*Medîne-Hârezm*" sözleriyle Kurkânc'ı kastettiklerini sanmasıdır.) Abdus Salam Nadvî, daha önce Barani gibi Elliot'un eserini bildiğinden, Beyrûnî'nin, Hârezm eyaletinin dışında bir yerde doğmuş ya da oradan gelmiş olduğuna inanmak için hiçbir neden görmemiş; *Medîne-Hârezm*'de doğmuş ise, Beyrûnî *nisbe*'sini açıklama olanağı olmadığını görmüş, bu nedenle, Beyrûnî'nin Hârezm eyaletinin bir köyünde doğmuş olması gerektiği sonucuna varmıştır. S.H. Barani, *Al-Qânûn* adlı bildirisinde, daha önceki tutumunu değiştirerek, Beyrûn'u bütün bütün bir yana bırakmış, Beyrûnî'nin doğum yerinin Kâth dolaylarında bir yerde olduğunu öne sürmüştür. Bu tutum, sonuçta, Beyrûnî'nin *Medîne-Hârezm*'in dışında ya da yakınlarında doğduğu görüşüyle aynıdır; yalnızca, *Medîne-Hârezm*, Kâth olarak belirlenmiştir. Hamîd belki de Barani'nin görüşünü değiştirdiğini bilmediği için Beyrûnî'nin, "tarihsel Hârezm kenti" yakınlarında Beyrûn denen bir köyde doğduğunu öne sürmüştür.¹⁶¹ İdârah Tasnîf -o- Tâlîf de ("tarihsel kent" sözünü zikretmeden) aynı şeyi yapmış görünüyor. *Fikr-o-Nazar* baş-

¹⁶¹ Hamîd ^cAskarî, a. g. e., s. 457.

lıklı makale, Beyrûn/Nayrûn adlı yerin başka kişilerin yanısıra, Beyrûnî'nin kendisi tarafından belirtildiğini bilmediği, ancak, Haydarabad (Dekka) kentinin bir kesiminin "Bêrûn" diye adlandırıldığını bildiği için, El-Manşûrah adlı bir Ortaçağ kentinin, İndus nehrinin öte yakasına yayılmış olabileceğini, nehrin ötesindeki kesimin "Bêrûn" diye adlandırılmış olabileceğini, bu Bêrûn'un da Beyrûnî'nin ailesinin kökeninin bulunduğu yer olabileceğini öne sürmüştü! (Kesin yargılara varılmadığı, böylece de yanlış görüşlerin sözkonusu olmadığı görünüyorsa da, bu görüş bazı yanlışlar içermektedir. Nîrûn/Bîrûn, bu adı öğrendiğimiz aynı eski kaynaklara göre, El-Manşûrah ile El-Daybul arasında yeralan bir kasabadır;¹⁶² bu nedenle de, El-Manşûrah'ın, nehrin öte yakasında yayılması vb. sorunlar sözkonusu değildir.)

Öyle görünüyor ki, üçüncü yanlış yolun son kaynağı, Gazanfer'dir. Belki de Beyrûnî'nin eserini kopya ederken, "Medîne-Hârezm" in o zaman Beyrûnî'nin sözünü ettiği aynı kent olmadığını farkına varamamıştır. Bu nedenle, kanımca, E. G. Browne, "Medîne-Hârezm" in eyaletin başkenti ve antik bir kent olan Khîva olduğunu düşünmüştür. (*Medîne-Hârezm* in ko-

¹⁶² Bkz., (i) El-Belâzurî, *Futûh el-Buldân*, editör Rıdvân Muhammed Rıdvân, Mısır H. 1350/M. S. 1932, s. 424-426.

(Muhammed ibn el-Kâsım, önce Daybul'a gelir sonra Beyrûn'a (yani Nayrûn ya da Nayrûn Kot'a) gider, en sonunda da Brahmanâbâdh'ta görülür. El-Belâzurî, bundan başka (s. 426) El-Mansûrah'ın, sonradan, Brahmanâbâdh'a iki fersah uzaklığında kurulduğunu da belirtmektedir.)

(ii) İştâhrî, *Kiûb Mesâlik el-Memâlik*, editör De Goeje, Leyden 1927, s. 185.

(Beyrûn, Daybul ve El-Mansûrah arasındaki mesafenin yarısında, El-Mansûrah'a biraz daha yakın bir yerde bulunan bir kenttir.)

(iii) İbn Havkal, *Kiûb Şurei el-Ard*, editör J. H. Kramers, 2. basım, 1938, s. 323.

(İştâhrî'de olduğu gibi).

(iv) Beyrûnî, *Kânûn el-Mes'ûdî*, s. 552.

(Daybul, Nayrûn ve El-Mansûrah'ın koordinatları aşağıdaki gibi verilmektedir:

Daybul — Boylam 92° 30' Enlem 24° 10'

Nayrûn — Boylam 94° 30' Enlem 24° 45'

Bamhanvâ — Boylam 95° 0' Enlem 26° 40'

Beyrûnî, aynı zamanda Bamhanvâ'ya El-Mansûrah dendiğini söylemektedir. *Kiûb el-Hind* adlı eserinde, Beyrûnî, Muhammed ibn el-Kâsım'ın Bamhanvâ kentini ele geçirdiğini, bu kente şimdi El-Mansûrah dendiğini belirtmektedir (Bkz., *Alberuni's India*, s. 21).

ordinatları da Brown'u yanılıya sürüklemiş olabilir: Beyrûnî'nin doğum yeri için verilen koordinatlar, Khîva kenti için verilen sayılara çok yakından denk düşmektedir.) İbn Hâvkal'in *Kitâb Şûret-el-Ard* adlı eserini baskıya hazırlamış olan J. H. Kramers, öyle görünüyor ki, Beyrûnî'nin "*Medîne-Hârezm*" sözleri ile Kurkânc kentini anlatmak istemiş olacağı yolundaki varsayımı destekler nitelikteki daha önce adı geçen kanıtlara (bazılarına) kapılarak yanılıya düşmüştür.

Beyrûnî, bu biyo-bibliyograflardan birinin yerinde olsaydı, doğum yerini ya da *nisbe*'sinin nereden geldiğini ortaya çıkarmayı başaramadığını açıkca itiraf ederdi; onun hakkında yazmış olanlar böyle davranmamışlardır. Kuşkusuz, Maḥmûd'un karşısında Beyrûnî'nin durumu, Beyrûnî aleyhine sonuçlanmış bir dâvâdır: İlk mahkemenin yargısı henüz bir yana bırakılmamıştır.

EK

I. *Kasîde'nin kısaltılmış çevirisi:*

Günlerimin çoğu ihsanla geçti; yüksek görevlere atandım. 'Irâk'ın ailesi beni kendi sütüyle besledi; içlerinden biri olan Maṣṣûr yetişmemi üstlendi. Şems el-Ma'âli [Kâbûs] benimle bulunmaktan hoşlanırdı; oysa ben, acımasızlığı yüzünden ondan nefret ederim. Me'mûn çocukları beni koruyuculukları altına aldılar; 'Alî hemen, sevecenlikle [eski yaralarımı] iyileştirdi; en sonuncuları Me'mun, yaşamımı zevkli kıldı, adımları yüceltti; beni insanların yöneticisi yaptı. Maḥmûd da lûtfunu esirgemedi benden; beni varlıklı kıldı, övünmelerime, aşırılıklarına gözyumdu; bana soylu bir biçimde davrandı; hayattaki yerimi yüceltti.

Keşke ben de onlarla birlikte gitseydim! Keşke onların yanında daha çok kalsaydım!

Onların ardından gelenler de beni çağırıyorlar, ama çok seyrek olarak; bunu [yani, bu seyrek çağırma] bir lûtf olarak görüyorum. Kuşlara yem olacak bir et parçası gibi Gaznîn'de kaldım — artık çalışmalarına bile egemen değildim. Koruyucularımın yerinde şimdi onlara benzemeyen kimseler var; tüm insanlar kaçınılmaz olarak eşit olamazlar.

Zamanımda bilgileri bakımından dengim olmayan — benim gibi kendilerini araştırmaya ve sorunların çözümüne adanmış — en büyük efendileri yendim. Düşünce alanındaki başarılarımın ne denli büyük olduğunu

Hintlilere ve Batılı bilim adamlarına sorun. Hiçbir şey onların başarılarını kabul etmemelerine yol açamaz; gerçekten, herkes başarılarını küçümsemekten kaçındı.

Ebû el-Faḥḥ (O!) bu dünyada benim efendimdi; gelin ateşli sözlerle övelim onu. Bu dünyada da, öte dünyada da aziz olsun! Yoksulların yardımına koşmaya devam etsin.

II. *İçinde (olasılıkla) biyografik atıflar bulunan şiirin çevirisi:*

Sen, ey ozan! Görgü kurallarının üstüne barsaklarını boşaltmaya geldin yanıma. Beni övgülere boğdun; oysa beni yermek [senin de gösterdiğin gibi] bana saygı göstermenin yoludur.

Onun küstahça sakalının içinde yellendiğini gördüm — yok, tıpkı bir kuyruğa benzeyen kendi sakalının içine yellendi o —. Şiirlerinde, soyumdan çift anlamlı kelimelerle sözetti. Tanrım! Soybağımı ben kendim bile doğru dürüst bilmiyorum; çünkü büyükbabamın kim olduğunu kesinlikle bilmiyorum — babamı bile bilmezken, büyükbabamı nasıl bilebilirim? Gerçekten, ben Ebû Leheb'im, yüzsüz bir yaşlı adam; evet annem de bir odun taşıyıcısıdır. Övgü de, yergi de birdir benim için, ey Ebû Ḥasan, tıpkı ciddî ile şakanın [senin için] aynı oluşu gibi. Bu yüzden, beni övgünden de, yerginden de azat et; kendini ne birine, ne ötekine ada; Tanrı aşkına anüsünü çalıştırıp durma!

